

CUPRINS

INTRODUCERE

I. NEAGOE BASARAB ȘI ÎNVĂȚĂTURILE CĂTRE FIUL SĂU

THEODOSIE

1. „ACEST MARC AURELIU AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI”

a. Domnia lui Neagoe Basarab

b. Cultura lui Neagoe Basarab

2. ÎNTÂIA MARE CARTE A CULTURII ROMÂNEȘTI

a. Destinul unei cărți

b. Manuscrise și variante

c. Structura inițială a scrierii și etapele alcătuirii ei

d. Alcătuirea cărții și dispunerea capitolelor

II. IZVOARELE ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE.

PROBLEMATICA UTILIZĂRII LOR

1. **PRELIMINARII.** Problemtica utilizării izvoarelor în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*

2. BIBLIA ȘI UTILIZAREA EI DE CĂTRE NEAGOE

- a. Vechiul Testament
- b. Noul Testament
- c. Tehnica folosirii textului biblic

3. PANEGIRICUL SFINȚILOR ÎMPĂRAȚI CONSTANTIN ȘI ELENA

4. CĂRȚILE POPULARE ȘI IMPLICAȚIILE LOR ÎN ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB

- a. *Varlaam și Ioasaf*
- b. *Fiziologul*

5. IZVOARE PATRISTICE

- a. Sfântul Simeon Monahul
- b. Sfântul Ioan Gură de Aur
- c. Sfântul Efreem Sirul
- d. Sfântul Ioan Scărarul (Scolasticul sau Lestvicinicul)
- e. Sfântul Anastasie Sinaitul
- f. Izvoare neidentificate

- g. Un izvor nou: Sfântul Anastasie Sinaitul: *Cuvânt al 8-lea. Asemenea iaste împărăția ceriurilor ca un stăpân pre case*

III. VALORILE UMANISTE ALE ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB. Între spiritualitatea ortodoxă și gândirea renașcentistă.

1. Portretul principelui creștin
2. Ecouri renașcentiste. Teoria și tehnica monarhiei autoritare
3. Modele livrești
 - a. *Sfaturile diaconului Agapet către împăratul Justinian*
 - b. Constantin Porfirogenetul *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*
 - c. *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon.*
 - d. *Învățătura lui Vladimir Monomahul către fiii săi*
 - e. *Un model occidental: Principele lui Nicollo Machiavelli*
 - f. *Educația principelui creștin de Erasmus din Rotterdam*

IV. CONSIDERAȚII FINALE

Învățăturile lui Neagoe Basarab în contextul umanismului

V. BIBLIOGRAFIE

INTRODUCERE

Neagoe Basarab, acest Marc Aureliu al Țării Românești, principe artist și filosof, care ne face a privi cu uimire, ca o epocă excepțională de pace și de cultură în mijlocul unei întunecoase furtune de mulți secol, scurtul interval dintre anii 1512 – 1521

B. P. Hasdeu

Până nu demult, Neagoe Basarab era cunoscut istoricilor noștri drept un domnitor vestit ctitor de biserici și iubitor mai degrabă al călugărilor și ceremoniilor religioase, decât preocupat de rezolvarea unor probleme de stat, de numele căruia se leagă zidirea celebrului monument de artă de la Curtea de Argeș, dar și de scrierea celei mai însemnate opere a literaturii noastre vechi: *Învățăturile către fiul său Theodosie*.

În realitate însă, cei nouă ani de domnie se caracterizează printr-o intensă activitate diplomatică, ce arată că domnul muntean era capabil să se orienteze, asemenea unui abil cărmaci al statului, într-o situație defavorabilă Țărilor Române.

Această imagine fără intenție distorsionată, după opinia noastră, își are punctul de plecare în cel mai vechi dintre izvor biografic al domnului român, căci, încă din timpul vieții sale, Neagoe l-a însărcinat pe Gavriil, protul Athosului, să scrie *Viața lui Nifon*, fostul mitropolit al Țării Românești, cu care acesta, ca boier, avusese strânse legături. Această lucrare însă avea scopul de a-l preamări pe Neagoe și familia lui, de a face cunoscute operele lui de miluire a bisericii din Orientul ortodox, mai mult decât faptele sale de conducător al statului, făcând să depășească granițele țării faima faptelor voievodului. În acest fel, domnia sa era aureolată de protecția divinității, Neagoe apărând în fața oamenilor ca unsul lui Dumnezeu.

Cronicarii de mai târziu au împrumutat, multe dintre aprecierile lui Gavriil despre Neagoe sau au reprodus aproape în întregime pasaje din *Viața lui Nifon*. Imaginea voievodului pe care cronicile au transmis-o posterității apare astfel mult simplificată: Neagoe a fost un domn cu preocupări strict religioase.

În istoriografia modernă, primul care a relizat un portret al voievodului a fost A. D. Xenopol, care, bazându-se pe cercetarea cronicilor, schița portretul voievodului rezumându-se doar la firea sa evlavioasă, care nu-i prea dădea răgazul de a se îndeletnici și cu alte lucruri în afară de ceremoniile religioase.

Judecând independent de activitatea politică sau religioasă, ci numai pe temeiul operei scrise a voievodului, Hasdeu l-a socotit un Marc Aureliu al evului mediu românesc.

Ovid Densusianu face și el aprecieri elogioase la adresa *Învățăturilor*, însă toate aceste aprecieri ale imaginii domnitorului român rămân în limita celor afirmate de Xenopol, negându-se astfel orice calitate de om politic a lui Neagoe. Mai mult decât atât, la începutul secolului XX, Demostene Russo va emite o ipoteză și mai păgubitoare, luându-i lui Neagoe chiar calitatea de om de cultură și autor al *Învățăturilor*.

Nicolae Iorga a combătut tezele lui Demostene Russo, susținând de fiecare dată că numai Neagoe putea fi autorul *Învățăturilor*, neafirmând însă despre omul politic decât ca a reușit să stabilească liniștea și în lăuntru și în afară. Vasile Grecu pledează în mai multe rânduri cauza autenticității *Învățăturilor*, a paternității lui Neagoe asupra acestei opere, studiile sale contribuind în mod considerabil la îmbogățirea cunoștințelor noastre despre personalitatea spirituală a domnitorului muntean. Alți autori, ca Stoica Nicolăescu, I.C.Filitti, Ion Sandu sau T. G. Bulat vorbesc și ei despre personalitatea lui Neagoe Basarab. P.P. Panaitescu, adâncind cunoașterea personalității lui Neagoe, a pornit în cercetarea sa de la idea că Neagoe nu este autorul *Învățăturilor* însă disputa purtată în jurul autenticității lucrării monopolizează atenția cercetătorilor, rolul lui de om politic și de stat fiind trecută întru totul cu vederea.

În cadrul acestei dispute merită menționate multiplele studii ale lui Dan Zamfirescu, adevărate pledoarii pentru afirmarea și demonstrarea autenticității și paternității lui Neagoe asupra operei, dar și o adâncire a cunoașterii personalității voievodului muntean.

Despre politica externă a lui Neagoe Basarab vorbește pentru prima dată Manole Neagoe, insistând asupra faptului că, departe de a fi un domnitor cu preocupări exclusiv religioase, Neagoe Basarab este un simbol al luptei împotriva pericolului otoman, ale cărui legături diplomatice atât cu Bizanțul Ortodox cât și cu Occidentul Catolic, evidențiază abilitățile sale de conducător și om politic ce înțelege perfect realitățile vremii sale.

Cu ocazia sărbătoririi a 450 de ani de la tânosirea ctitoriei lui Neagoe de la Argeș, au apărut o serie de studii care au adus noi contribuții la cunoașterea monumentului, dar și a domniei lui Neagoe.

Astăzi nu se mai poate pune problema lămuririi autenticității *Învățăturilor lui Neagoe*, nici măcar a contestării personalității celui care le-a scris. Ceea ce este de înțeles și de lămurit încă rămâne bogatul mesaj ce traspune dintre rândurile cu ecouri slave, mesaj ce încifrează într-o limbă străină de cea a poporului nostru poate cea mai adâncă filosofie ce poartă amprenta omeniei și bunului simț atât de caracteristic poporului nostru.

Studiul nostru vine ca o completare firească a cercetărilor ce s-au întreprins până în acest moment asupra personalității, dar mai cu seamă asupra operei domnitorului român.

În lucrările mai vechi, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sunt înfățișate ca un conglomerat haotic de texte, preluate de Neagoe sau de altcineva care s-a folosit de numele domnitorului muntean, pentru a compune o carte de învățături adresată lui Theodosie, primul dintre cei cinci fii ai lui Neagoe.

Prin urmare colajul și transcrierea se amestecă într-un tot pus sub semnul întrebării, atât ca operă aparținând domnului român, cât și ca elaborare originală, cu o valoare incertă în ceea ce privește literatura română veche.

Astfel *Învățăturile lui Neagoe* ajungeau să fie de două ori respinse: atât ca elaborare și gândire originală, cât și ca paternitate a lui Neagoe asupra textului.

Se pune însă întrebarea: în ce măsură conceptele de originalitate și paternitate se pot lua în discuție în cazul acestei opere care prezintă toate semnalmentele alcătuirii după canoanele evului mediu, unde nu se pune problema plagiatului? Unde se oprește împrumutul și unde începe originalitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*?

Din aceste întrebări s-a născut lucrarea de față ce își propune un studiu asupra problemei izvoarelor utilizate de domnul român în cartea sa, aplecându-ne cu precădere tocmai asupra unui aspect mai puțin dezbătut în lucrările și studiile de până acum: izvoarele patristice ale *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, dar și implicațiile umaniste ale acestora, prin raportarea la acele opere din aria răsăriteană sau occidentală, cu care au fost cel mai adesea comparate.

Elementul de noutate al lucrării de față vine din descoperirea unui nou izvor patristic și anume un extras din cuvintele Sfântului Anastasie Sinaitul, *Cuvântul al 8-lea. Asemenea este*

impărăția cerurilor ca un stăpân pe case, inserat de Neagoe în cel de-al XII-lea capitol al cărții sale-

Teza a fost elaborată sub îndrumarea pr. prof. univ. dr. Ovidiu Moceanu, căruia îi mulțumesc pe această cale pentru tot sprijinul acordat. Materialele sunt expuse pe 276 de pagini și cuprind introducere, trei capitole, considerații finale și bibliografie.

I. NEAGOE BASARAB ȘI ÎNVĂȚĂTURILE CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE

I.1 “ACEST MARC AURELIU AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI...”

I.1.a Domnia lui Neagoe Basarab

Toți istoricii noștri sunt de acord că Neagoe s-a urcat pe tron la 23-25 ianuarie, cu ajutor turcesc. Analiza evenimentelor de pe plan extern dintre anii 1510-1512 dovedește că s-a produs un moment de criză politică în sud-estul european de care Craioveștii au profitat ridicând în scaunul țării pe unul dintre ai lor. Odată urcat pe tron, prima grijă a lui Neagoe a fost aceea de a-și consolida domnia atât din interior, cât și pe plan extern, încercând în paralel să-și creeze relații cu puterile învecinate.

Politica externă în cei nouă ani de domnie ai lui Neagoe Basarab se canalizează în două direcții fundamentale: pe de o parte, păstrarea păcii cu turcii în condițiile unui tribut care nu implica amestecul acestora în treburile interne, pe de altă parte, spre întreținerea unor relații diplomatice intinse cu toate forțele politice ostile Imperiului Otoman, în așa fel încât Țara Românească să nu fie izolată în fața colosului turcesc și să poată primi ajutor de la aceste puteri creștine care, în mod tradițional erau aliate ale țărilor române în lupta contra turcilor.

Relațiile de prietenie, în primul rând cu regatul ungar și cu Transilvania, constituie preocuparea fundamentală a politicii externe a lui Neagoe în lumea creștină. Dar eforturile sale diplomatice nu se mărginesc aici. El se extinde și la celelalte puteri creștine, ajungând până la șeful ideologic și – după ierarhia medievală - suveranul tuturor principilor occidentali, Papa, dar și cu Republica Venețiană.

Scopurile acestei activități diplomatice fără precedent pentru Țara Românească au fost de a spori prestigiul țării în ochii vecinilor și ai Apusului interesat în problemele politice ale Peninsulei Balcanice, dar și de a stabili legături în vederea unei acțiuni comune antiturcești. Practica avea însă să arate că unitatea lumii creștine era mai mult decât o iluzie, iar pactele încheiate nu aveau nicio eficiență.

Politica lui Neagoe față de Imperiul Otoman va fi una de prudență, în linia înaintașilor săi, iar evenimentele dintre 1520-1521 vor demonstra justetea acestei linii politice adoptată de domnitorul român

Așadar, departe de a contempla cerul și sfinții săi, așa cum au afirmat unii istorici, Neagoe se dovedește un atent observator al raportului de forțe pe plan internațional, căci înțelege că cele două lumi, cea creștină și cea otomană, se întâlneau și se confruntau la granițele țărilor române

Nu se poate vorbi însă despre politica externă a lui Neagoe fără a menționa prodigioasa activitate religioasă a voievodului, activitate ce a avut un puternic substrat politic.

Această activitate se manifestă pe două planuri: practic, prin daniile și miluirea bisericilor ortodoxe și teoretic, prin elaborarea unei ideologii de luptă antiislamică, sistem pe care îl surprindem și în *Învățăături* și care are ca punct de plecare doctrina isihastă.

Momentul culminant al acestei politici îl constituie tânosirea bisericii de la Curtea de Argeș din 15 august 1517. Procesiunile care au avut loc în acest moment și pe care Xenopol le ridiculiza nu au fost dictate de sentimentele religioase ale lui Neagoe sau de frumusețea monumentului, ci ele erau prilejuri de întâlnire a unor capi spirituali ai popoarelor subjugate turcilor și contribuiau efectiv la întărirea solidarității creștine.

Cel ce a făcut în politică dovada marilor sale însușiri de diplomat, a lăsat, în sfaturile către fiul său, roadele unei experiențe și unei meditații care se hrăneau deopotrivă din experiența colectivă a poporului său și a domnilor care-l precedaseră, dintre care pare să-i fi servit drept neconținut model mai ales Ștefan cel Mare.

I.1.b. Cultura lui Neagoe Basarab

Ca fiu legal de mari boieri cum sunt Craioveștii, ctitori ai culturii din Oltenia, fondatori ai Mănăstirii Bistrița, donatori la muntele Athos – unii dintre ei chiar călugăriți către sfârșitul vieții, cum este și cazul marelui ban Barbu, devenit monahul Pahomie în propria mănăstire Bistrița alături de soția sa Neagoslava, devenită monahia Salomia, Neagoe nu putea să nu primească o învățătură aleasă și, desigur, știința de carte slavonească, aproape singura existentă atunci în Țara Românească și Moldova.

O imaginea a ambianței culturale în care s-a format viitorul domn ne-o oferă Mănăstirea Bistrita, ctitoria Craioveștilor, ale cărei bogății culturale și artistice au devenit cunoscute cercetătorilor grație descrierii făcute de Alexandru Odobescu, unele fiind păstrate chiar până astăzi.

S-au găsit aici peste optzeci de manuscrise și tipărituri vechi, deosebit de prețioase, toate scrise în limba slavonă – evanghelii, psaltiri, minee, ceasloave, pravili canonice, acest tezaur cultural datorându-se evident rolului cultural al Craioveștilor și raporturilor strânse ale acestora cu familiile de despoți sârbi, cu centrele cultural-religioase din Serbia și cu mănăstirile de cultură slavono-sârbă de la Athos, Sfântul Pavel, Hilandar și Sfântul Pantelimon (Rusikon).

Neagoe, fie și tânăr crescut în disciplina militară și în viața oficială de la curtea domnească, a avut ce învăța în spiritul ideologiei religioase dominante a timpului, căci, în fond doar câteva erau cărțile de căpătâi în vremea aceea pentru boieri și pentru domni, care se adaptau la cultura religioasă, aproape singura dominantă: *Psaltirea*, părți alese din *Vechiul Testament*, în cazul lui Neagoe din *Cărțile Regilor*, *Noul Testament*, câteva dintre predicile sfinților părinți ai bisericii, mai ales Ioan Gură-de-Aur și Simeon Monahul, ale căror scrieri au circulat sub numele marelui orator bisericesc Efreim Sirul, vieți de sfinți, inclusiv cea a marelui împărat creștin Constantin cel Mare și a mamei sale Elena, în sfârșit, cărți de lectură bisericească, teologico-artistică și de instruire care circulau pe atunci: *Varlaam și Ioasaf*, *Albina*, *Fiziologul*. Mai toate acestea se găseau la Bistrița și desigur la Târgoviște, apoi la Curtea de Argeș, iar despre două manuscrise se știe cu siguranță că au trecut prin mâinile lui Neagoe

Prin legăturile sale directe cultural-religioase, diplomatice și matrimoniale, Neagoe Basarab s-a aflat, încă înainte de a deveni domn, în strâns contact cu doi mari prelați, cunoscători ai slavonei, dintre care al doilea chiar sârb și fiu de despot. Căsătorit cu nepoata acestuia Despina – care, prin alte rudeni era legată și de familia imperială bizantină a Cantacuzinilor – Neagoe se va declara chiar cu câteva zile înaintea morții tatălui său legal, Pârvu Craiovescu, drept fiu al lui Basarab cel Tânăr și, prin aceasta, urmaș al marilor domni români descendenți din Basarab I.

Pe lângă cartea slavonă pe care o învățase mai înainte ca fiu de mari boieri ctitori de cultură, dar și tânăr demnitar sub trei domni, devenit apoi el însuși domn, ucenic al lui Nifon și apropiat al lui Maxim Brancovici, Neagoe a avut prilejul să vorbească în slavona sârbă sau chiar în sârba populară în cei paisprezece-cincisprezece ani de conviețuire cu doamna sa Despina.

I.2.Întâia mare carte a culturii românești

I.2.a.Destinul unei cărți

Putem spune că astăzi *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și-au câștigat faima de a fi una dintre marile cărți ale literaturii europene ale veacului al XVI-lea. Faptul acesta nu a început însă să fie recunoscut decât în ultimele decenii ale secolului trecut, teoria neautenticității textului, ca și scrierea ei în limba slavonă fiind pricipalele puncte ce contribuiau la minimizarea lor.

Atât textul, cât și valoarea lui, ca izvor istoric și monument literar erau bine cunoscute încă de pe vremea lui Nicolae Bălcescu. Acesta pornise de la capitolul intitulat *Despre solii și războaie* atunci când scrisese prima și una dintre cele mai cunoscute lucrări istorice ce-i poartă semnătura: *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valachiei și până acum*. Folosise un manuscris din biblioteca colegiului Sf. Sava, din care extrăsese informații prețioase. Până la tipărirea studiului său, în 1844, textul *Învățăturilor*, după un alt manuscris, care aparținuse ultimului voievod al Țării Românești, Ștefan Cantacuzino, văzuse lumina tiparului în 1843, în tipografia aceluiași colegiu Sf. Sava, sub auspiciile Eforiei Școalelor.

În 1895, Theodor Codrescu a reprodus cu litere latine partea a doua a *Învățăturilor*, iar în 1910, Nicolae Iorga retipărește întregul text, tot după ediția din 1843, în tiparnița sa de la Vălenii de Munte. Ediția Iorga a contribuit la păstrarea acestei cărți fundamentale în conștiința culturală românească. De ea s-au folosit toți istoricii literaturii române, până la cele mai recente sinteze.

Spre sfârșitul primei decade a secolului trecut se părea că gloria și locul de cinste pe care începuse să-l cucereasca opera voievodului muntean în cultura română modernă sunt asigurate și că acestea nu vor înceta să crească în anii următori. În realitate însă, s-a întâmplat exact contrariul.

Începând din 1907, savantul grec Demostene Russo pune la îndoială paternitatea operei lui Neagoe Basarab asupra operei ce-i poartă numele și, cu toată opoziția statornică și argumentată a lui Nicolae Iorga, opiniile sale câștigă destul de mulți adepți. Fie că sunt sau nu pentru paternitatea operei lui Neagoe Basarab, cei angajați într-o dispută ce a durat mai bine de o jumătate de secol se concentrează numai asupra argumentelor pro și contra, uitând de cartea însăși, care se bucura numai de exegeze sumare, mult sub valoarea reală a textului.

Abia în 1960, un șir de cercetători își asumă sarcina reexaminării amanunțite a întregii argumentări ce depozeda pe autor de operă și o minimaliza, reducând la valoarea unei simple compilații „falnicul monument” de care vorbea Hasdeu. Începea atunci un adevărat proces prin ipoteza nefondată lansată de cercetatorul grec L. Vranoussis prin care atribuia *Învățăturile lui Neagoe* cărturarului grec Manuil Corintios din Constantinopol.

La capătul acestui proces se poate spune că s-a dobândit certitudinea absolută a paternității lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor*. Dacă mai sunt cercetatori care se întrebă în ce măsură voievodul a ținut el însuși în mână pana sau a folosit serviciile unor colaboratori din preajma sa, în schimb nu mai există nimeni care să se îndoiască de faptul că opera reprezintă gândurile, sentimentele, iar în părțile ei originale, stilul însuși al voievodului care scria sau dicta unui gramatic gândurile sale

La așezarea unor fundamente solide pentru discuția însăși a contribuit esențial ediția critică apărută la editura Minerva în 1970, cu o nouă traducere, filologică, a textului original datorată profesorului slavist G. Mihăilă. Apariția acestei ediții a relansat, la o treaptă mult superioară, celebritatea cărții lui Neagoe Basarab. Apar numeroase recenzii, festivități grandioase au loc la Curtea de Argeș la împlinirea a 450 de ani de la moartea voievodului, în octombrie 1971. Toate acestea au avut darul să facă din *Învățăturile lui Neagoe Basarab* o veritabilă carte contemporană, dar mai cu seamă, o revelație pentru dimensiunile universale ale vechii noastre culturi.

Pentru stadiul actual al cercetării asupra operei lui Neagoe Basarab, *Învățăturile* nu mai sunt doar un *falnic monument* al culturii strămoșești, cum le vedea B. P. Hasdeu, ci se profilează tot mai mult ca una dintre marile cărți ale literaturii universale, de o actualitate izbitoare prin spiritul ce o animă și de o mare forță reprezentativă pentru cultura și pentru poporul nostru. Putem spune, fără nicio exagerare, că nu se poate înțelege bine profilul moral al poporului român, tabla sa de valori, dacă nu cunoști această carte din veacul al XVI-lea.

I.2.b. Manuscrise/ Variante.

Învățăturile lui Neagoe Basarab au fost scrise în limba slavonă între 1517 și 1521 de către celebrul domn al Țării Românești. Se cunosc astăzi trei versiuni ale textului.

Versiunea slavonă, originală se pastreaza într-un singur manuscris, copiat în Țara Românească, probabil chiar în cancelaria lui Neagoe Basarab, pentru uzul personal al domnului sau pentru una dintre marile mănăstiri ale țării.

Versiunea greacă se păstrează astăzi într-un manuscris la mănăstirea Dionisiu de la Athos, iar a doua copie a fost realizată de diplomația rusă și descoperită la Roma în biblioteca Valliceliana.

Versiunea românească a fost realizată la mijlocul secolului al XVII-lea de pe manuscrisul slavon păstrat acum la Sofia sau, în orice caz, de pe o copie intermediară (dacă a existat așa ceva). Această versiune este singura care ni s-a păstrat complet. Din compararea ei cu originalul slavon, care reprezintă exact o treime, se poate constata fidelitatea și eleganța traducerii.

I.2.c. Structura inițială a scrierii și etapele alcătuirii ei

Problema autenticității cărții a scos în lumină, pe lângă reliefaarea unor date precise și amănunțite în legătură cu familia lui Neagoe Basarab și cu alte date din viața personală a domnului, și unele fapte neobservate din care se pot scoate unele concluzii interesante în legătură cu structura inițială a scrierii și cu etapele alcătuirii acesteia.

Dan Zamfirescu susține că *Rugăciunea* nu este în realitate Epilogul *Învățăturilor*, ci prima formă în care s-a realizat dorința lui Neagoe Basarab de a-și consemna experiența sa și de a da învățături copiilor, urmașilor și boierilor săi. Este o operă literară aparte, alcătuită înaintea *Învățăturilor* și aparținând genului etopeei.

Vladimir Monomahul și-a consemnat Învățăturile sale într-o formă literară originală: povestește că, pe când umbla cu sania, i-au venit în minte unele gânduri pe care ar vrea să le transmită urmașilor săi.

Alți autori au turnat materialul în tiparul literar al utopiilor. Ivan Peresvetov le-a prezentat ca sfaturi auzite din gura lui Petru Rareș. Machiavelli, în epoca condotierilor și principilor, a creat un tip de principe ideal, înzestrat cu calitățile reale sau dorite de el, ale tuturor condotierilor și principilor vremii sale.

Într-o țară în care, în loc de umanismul burghez, era în floare isihasmul ortodox, a fost firesc să apară în mintea lui Neagoe ideea de a da învățături închipuidu-se pe patul de moarte, și

numai după ce opera a fost încheiată, dându-și seama de posibilitățile restrânse ale genului, a reluat încercarea în forma nouă a *Învățăturilor*.

Chiar și numai simpla lecturare a *Rugăciunii* dovedește că ea nu este un capitol din *Învățături*, ci o scriere de sine stătătoare, ca și orația funebră la mormântul maicii sale și predica *Despre frica și dragostea lui Dumnezeu*. Ea cuprinde în embrion preocupările și ideile viitoarelor *Învățături* și recunoaștem în linii mari planul care va structura materialul acestora.

I.2.d. Alcătuirea cărții și dispunerea capitolelor

Învățăturile cuprind două părți distincte, unite prin aceeași gândire și prin prezenta acelorași mijloace de compoziție.

Prima parte a *Învățăturilor* se prezintă mai mult sub forma unei antologii de texte, cuprinzând sfaturi morale. Theodosie este sfătuit ca mai întâi să atingă desăvârșirea ca om pentru a-și putea exercita apoi autoritatea și a-și conduce supușii. Ideea de bază, ce străbate ca un fir roșu de la prima și până la ultima pagină *Învățăturile* este originea divină a puterii domnești, putere care nu emana de la boieri, ci de la Dumnezeu. Domnul este unsul lui Dumnezeu. Acesta l-a așezat peste oameni pentru a-i conduce cu dreptate și cu blândețe. Este doctrina clasică a absolutismului bizantin formulată de Agapet, Vasile Macedoneanul, Patriarhul Fotie și alți autori de scrieri parenetice bizantine. Nouă este în *Învățăturile lui Neagoe* utilizarea acestei concepții pentru teoretizarea stăpânirii autoritare în condițiile mentalității feudale.

Structura părții a doua este mult mai clară: 13 capitole de sine stătătoare, conținând sfaturi practice, prezentându-se ca niște compuneri unitare, alcătuite după o arhitectură proprie, căreia izvoarele i se subordonează. Aici izvoarele sunt mai ușor de identificat, Neagoe folosind părți mai mari pe care le aduce ca o completare, ca o întărire a spuselor sale.

Aici sunt de căutat în primul rând ideile proprii ale autorului și paginile care îl exprimă în modul cel mai direct și mai exact. În acest sens, autorul învață despre modul în care vor fi cinstiți boierii și slugile care vor sluji cu dreptate, cum vor investi pe dregători și pe marii boieri sau în ce condiții le vor lua dregătoriile cum *să cade domnilor să șază la masă, cum vor mânca și vor bea*, despre modul în care se vor primi și trimite soliile sau cum se poartă războaiele, cum trebuie să procedeze domnul atunci când judecă diferitele pricini ale supușilor săi sau cum își va arata domnul generozitatea sa astfel încât să-l simtă și să-l știe totuși că el este stăpânul, însă fără a-și

împărți veniturile și autoritatea cu boierii și fără a da favoruri la intervenția altora. Să nu înlătore pe cei vrednici spre a milui pe măscarici și pe lingușitori.

Capitolul final al *Învățăturilor*, *Despre pecete* este totodată și testamentul solemn al lui Neagoe, adresat domnilor ce vor veni și boierilor, în care lasă dispoziții în legătură cu pomenirea sa după moarte potrivit rânduiei creștine.

II. IZVOARELE ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE PROBLEMATICA UTILIZĂRII LOR

II.1.Preliminarii.

Problematika izvoarelor in *Învățăturile lui Neagoe Basarab*

Problema izvoarelor utilizate de Neagoe Basarab în cuprinsul scrierii sale este una de actualitate, ridicând și astăzi destule semne de întrebare. Dacă nelămuririle referitoare la paternitatea operei sau la personalitatea autorului ei sunt considerate a fi fost soluționate, rămâne în sarcina cercetărilor din zilele noastre de a stabili cât este elaborare originală și cât este colaj în lucrarea domnitorului român, sarcină cu atât mai dificilă cu cât până la această dată nu există certitudinea identificării integrale a izvoarelor folosite de domnul român.

Autorii folosiți de Neagoe în *Învățăturile către fiul său Theodosie* dau măsura culturii sale. Astfel, domnul român își ia în ajutor în primul rând Biblia în sprijinul învățăturilor sale, iar pentru a le da o mai mare autoritate, citează autori precum Athanasie Alexandrinul (Sfântul Athanasie cel Mare), Sfântul Ioan Gură de Aur (Hrisostomul) cu Omiliile sale, Ioan Zlatoust (tot Hrisostomul, cunoscut sub acest nume prin *Zlatostrui*– o colecție bulgărească din cuvântările sfântului), Ioan Lestvicinicul (Scărarul), Efren Sirin (Sfântul Efrem Sirul). De asemenea, el utilizează părți din romanul creștin *Varlaam și Ioasaf, Fiziologul, Viața Sfântului Constantin* a Patriarhului Eftimie al Târnovei sau *Umiliința* lui Simeon Monahul, aceasta din urmă având și cea mai mare pondere în raport cu celelalte izvoare folosite.

Prima listă a izvoarelor folosite de Neagoe Basarab în cartea sa a fost făcută de Stoian Romansky în teza sa de doctorat din 1908. Astfel, potrivit lui Romansky, izvoarele folosite de Neagoe Basarab sunt: I. Cărțile Regilor, II. Panegiricul împăraților Constantin și Elena, III. Romanul *Varlaam și Ioasaf*, IV. *Fiziologul*, V. Cartea intitulată *Umiliința* și atribuită Sfântului Ioan Hrisostom, dar aparținând unui scriitor bizantin din secolul al XI-lea, Simeon Monahul.

Reală descoperire a lui Romansky a fost descoperirea acestui izvor în varianta sa slavonă într-un manuscris din Biblioteca Academiei Române și semnalarea a două copii și în Biblioteca Sinodală din Moscova, întrucât toate celelalte izvoare erau deja cunoscute.

Cel care inaugurează de fapt studiul sistematic al problemei izvoarelor în opera lui Neagoe Basarab este Demostene Russo căruia îi aparțin mai multe descoperiri de izvoare, deși a folosit descoperirile sale pentru argumentarea tezei neautenticității operei, dovedită ulterior cu neputință de susținut.

În 1907 D. Russo publica volumul cu titlul *Studii bizantino-romane*, cu subtitlurile *Textele eshatologice din Codex Sturdzanus și pretinsul lor bogomilism; Învățăturile lui Pseudo-Neagoe*. Dacă teza lui Pseudo-Neagoe va cădea, în schimb identificarea de izvoare este ireproșabilă și reprezintă marea sa contribuție, ca, de altfel și demonstrarea priorității textului slavon asupra celui grecesc. Astfel, el face cunoscută pentru prima oară existența scrierii Κατάνοξις a lui Simeon Monahul, pe care o declara *sâmbure și model* al *Învățăturilor*. De asemenea, demonstrează folosirea de către Neagoe în *Învățături* a *Omiliei la Schimbarea la Față* a Sfântului Efreem Sirul și a definiției rugăciunii din *Scara* Sfântului Ioan Sinaitul.

În acest volum apare pentru prima dată semnalarea *Omiliei despre răbdare și că nu trebuie să plângem amar pe cei morți* sub numele lui Ioan Gură de Aur, dar pe care o considera ca aparținând lui Efreem Sirul.

De dată mai recentă sunt identificările făcute de Dan Zamfirescu. Este vorba despre povestirea despre împăratul Assa și Omilia lui Efreem Sirul *Învățătura despre facerea de bine și pentru îngăduiala și așteptarea lui Dumnezeu*.

În lumina cunoștințelor de care dispunem până la această dată, putem alcătui următoarea listă a izvoarelor utilizate de Neagoe Basarab în cartea sa:

1. Biblia – cu cele patru Cărți ale Regilor din Vechiul Testament și două texte compacte din Noul Testament;
2. *Panegiricul Sfinților Împărați Constantin și Elena* scris de Patriarhul Eftimie al Tarnovei;
3. Romanul creștin *Varlaam și Ioasaf*;
4. *Fiziologul*;
5. *Umiliința* Sfântului Simeon Monahul din care transcrie patru capitole;
6. Sfântul Ioan Gură de Aur: *Omilia la Psalmul VIII, Omilia 69 la Evanghelia după Matei, Omilia despre răbdare și că nu trebuie să plângem amar pe cei morți*;
7. Sfântul Efreem Sirul: *Omilia la Schimbarea la față și Învățătura pentru facerea de bine și pentru îngăduiala și așteptarea lui Dumnezeu*;

8. *Scara Sfântului Ioan Scararul de unde ia definiția rugăciunii;*
9. *Călătoria Maicii Domnului la Iad;*
10. *Vămile văzduhului;*
11. Apocriful *Cuvânt despre Adam și Eva;*
12. Apocriful despre *Lemnul Crucii;*
13. *Alexandria;*
14. *Fiore di virtu*, cunoscută și sub numele de *Floarea darurilor*.

II.2.Bibila și utilizarea ei de către Neagoe

II.2.a.Vechiul Testament

Biblia, mai cu seamă Vechiul Testament, este primul ajutor la care domnitorul român recurge pentru a da o mai mare autoritate învățăturilor sale. Astfel, după o amplă introducere conținând sfaturi diverse, de la datoria creștinului de a-L preamări pe Dumnezeu, la ascultare și respectarea poruncilor Acestuia, domnul român se sprijină pe autoritatea de netăgăduit a Vechiului Testament. Alegerea celor patru Cărți ale Regilor nu este deloc întâmplătoare, întrucât cel ce urma să beneficieze de aceste învățături aspiră și el la această demnitate.

Autorul nu își arogă dreptul de proprietate asupra învățăturilor pe care vrea să le transmită urmașului său. Dimpotrivă, în spiritul smereniei creștine, el își arată ca izvor al *Învățăturilor* sale Biblia, cartea de căpătâi a oricărui creștin, ce conține învățătura lui Dumnezeu către oameni:

Pentru a ilustra concret cele ce vrea să transmită către urmașul său, domnul român recurge la puterea exemplului edificator pentru fiecare învățătură ce intenționează să o transmită. Neagoe preferă să aleagă pasaje sugestive din Vechiul Testament pentru ilustrarea unor modele sau antimodele de comportament. În acest fel îi sunt înfățișate tânărului Theodosie exemple celebre din istoria vechilor evrei despre Saul, David, Solomon, despre Iezechia, despre răscoala lui Avesalom împotriva tatălui său, David sau despre istoria lui Iosif, cel vândut de frații săi în Egipt.

Tehnica este cea a inserării extrasului biblic în țesătura textului, însă nu în mod direct, căci aceste extrase sunt precedate de o introducere în care autorul anunță cele ce vor urma.

II.2.b.Noul Testament

Cunoștințele biblice ale lui Neagoe nu se rezumă numai la Vechiul Testament, întrucât din paginile cărții se poate observa ușurința cu care autorul folosește extrase și din Noul Testament, dovedind o cunoaștere amanunțită a acestuia.

Că Neagoe stăpânește o bună cunoaștere a învățăturilor transmise de Mântuitorul Iisus Hristos, o dovedește și prin capacitatea de a rezuma esențialul acestei învățături.

El preia din Noul Testament pilda datornicului nemilostiv, cea a smochinului neroditor, dar și un întins extras eshatologic din Evanghelia lui Matei.

Ne întâlnim și aici cu aceeași manieră a domnitorului de a folosi în mod creator *Scriptura*, repovestind în rezumat sau selectând și comentând pasajele care-i sprijină ideile pe care dorește să le sublinieze.

Se poate observa cu ușurință cum Neagoe prelucrează, rezumă sau reproduce ample pasaje din textele biblice, cu o măiestrie literară și pedagogică demonstrate de analiza aprofundată a textului, care reliefează de fiecare dată intenția pedagogică. El povestește Biblia tânărului Theodosie în așa fel încât cele ce i se spun despre personajele istoriei vechilor evrei sau să-i fie de învățătura.

Practic, domnul român alcatuiește în primul pătrar al secolului al XVI-lea prima **carte de religie** cunoscută în istoria culturii universale și dedicată unui fiu de domn.

II.2.c.Tehnica folosirii textului biblic

Că la alcătuirea cărții sale a stat un adevărat procedeu de creație laborioasă se poate dovedi și prin observarea modului de folosire și de îmbinare a citatelor. Uneori acestea sunt introduse direct, fără o avertizare prealabilă, însă sudate în așa fel încât să slujească unei idei pe care autorul vrea să o sublinieze, așa cum reiese din textul următor:

... să păzim dreptatea și legea lui Dumnezeu, așa cum zice prorocul: *Fericiți cei ce păzesc judecata și fac dreptate în toată vremea (Ps. 105₃) și mustrează pre cei ce judecă strâmbu! Și iar mai zice: Până când veți judeca nedreptu și vă veți îndoi de fețele păcătoșilor? (Ps. 81₂). Și iar mai zice: Dumnezeu stătu în ceata dumnezeilor și între dumnezei și vă să judece. Pentru aceia judecați pre sărac și îndreptați pre misal, scoateți pre cel smerit și nemernic și-l izbăviți din mâinile păcătosului (Ps. 81₁₋₆)... că de vei păzi judecata cea dreaptă, tu vei fi fericit și vei împărăți pre pământu, iar cu Hristos Dumnezeu încă vei locui în veac (Învățăturile..., ediția 2010, p. 13-14).*

De cele mai multe ori însă, sursele sunt însoțite și de o citare prealabilă: „cum zice prorocul”, „iar Hristos au zis”, „și iar mai zice”, „Petru apostol încă au zis”, „că iaste zis”, etc.

Ideile susținute de aceste citări nu sunt disparate, ci urmăresc o idee pe care o ilustrează. Mai mult decât atât, autorul folosește liante, cuvinte de legătura pentru a face trecerea de la o învățătura la alta:

De asemenea, textul este însoțit adesea de reflecții personale asupra celor expuse, ca în cazul următor:

Dar noi, carii nu numai ce greșim într-o poruncă de ale lui Dumnezeu, ci abia poate se va afla cineva într-această vreme să îngăduiască măcară cu o poruncă lui Dumnezeu și cu o învățătura de cele ce plac Lui! (Învățăturile, p. 16)

Neagoe este preocupat de firul logic al expunerii sale, de aceea concluzionează și atenționează.

La toate acestea se adaugă comunicarea directă, vie și caldă cu cel sau cei căruia se adresează, căci vocea auctorială oscilează între folosirea persoanei întâi singular și cea de plural: *iubitul meu fiu, vezi iubitul meu, fătul meu, dreptu aceia, ascultă, ia aminte și socotește, cinstiților miei boiari, fătul meu și voi fraților, etc.*

Departate de a fi puși în fața unui amestec haotic de extrase întâmplătoare, avem un fir epic țesut cu multă ingeniozitate, prin alternarea textelor extrase cu relatarea pe scurt a conținutului acestora, totul urmat de învățăturile adăugate de domn pe marginea celor relatate pentru fiul său.

Apare foarte limpede faptul că la originea tuturor acestor texte biblice din *Învățăturile* a stat un adevărat proces de creație. Ele nu sunt simple extrase, lipite unul de altul, ci atestă prezența unui singur autor, care gândește și configurează întregul edificiu. Mai mult decât atât, tâlcuirile cu intenție pedagogică ce însoțesc întotdeauna textul ne îndreptățesc să afirmăm că **Neagoe este primul exeget român al Sfintei Scripturi.**

II.3. Panegiricul Sfinților Împărați Constantin și Elena

Cunoscut și sub numele de *Panegiricul Sfântului Constantin cel Mare*, scrierea a fost pentru prima oară editată după un manuscris al lui Vladislav Gramaticul, în redacția sârbă a slavonei, de Emil Kalužniacki în 1901, împreună cu celelalte scrieri ale Patriarhului Eftimie al Tarnovei.

Prezența marelui împărat creștin în această galerie de exemple și modele pentru educarea unui fiu de domn din vremea aceea, este deosebit de importantă, întrucât, ca și acesta, Theodosie trebuia să fie un împărat creștin, care să-si apere supușii în fața permanentei amenințări a păgânilor otomani..

Povestea pentru marele Costandin Împărat, așa cum apare ea preluată în cartea lui Neagoe, începe cu capitolul III: despre lupta cu perșii în care Constantin este luat prizonier și este scăpat de slugile sale credincioase. Rostul acestui capitol, inclus integral în textul *Învățăturilor* este de a omagia pe slugile credincioase domnului lor. Se ajunge apoi la binecunoscuta legendă a arătării crucii înainte de lupta cu Maxențiu. Maxențiu se îneacă împreună cu oștile sale căzând de pe un pod. Capitolul IV este dat în întregime, fiind vorba despre măsurile luate de Constantin ca împărat creștin, toate fiind fapte exemplare, după care urmează boala lui Constantin, botezul lui, care îl vindecă de lepră și îi dă putere să înfrunte chiar și otrava. Se trece apoi la lupta lui Constantin, aliat cu Licinius, împotriva lui Maximian. Acesta recurge la vrăjitorii, dar sfârșește rău, putrezind de viu (în realitate, Maximian a murit înaintea fiului său Maxențiu, mort în 312). Ideea pedagogică pe care autorul vrea să o transmită este aceea că având ajutorul lui Dumnezeu, Constantin îi învinge pe toți dușmanii, care sfârșesc tragic. Relatarea se continuă cu călătoria mamei lui Constantin la Ierusalim, cu bisericile pe care

le zidește în diferite locuri legate de viața și predica lui Iisus, cu aflarea crucii pe care a fost răstignit.

Din *Panegiricul* Sfântului Eftimie, autorul mai reține și ultimele sale clipe, moartea și jalea slugilor sale, cinstea deosebită de care s-a bucurat după moarte, căci Biserica Ortodoxă l-a sanctificat, prăznuindu-l alături de mama sa Elena la 21 mai.

În *Panegiricul* lui Eftimie mai sunt încă două capitole de care autorul *Învățăturilor*, neavând nevoie, le-a lăsat la o parte.

Întinsul comentariu cu care este însoțit *Panegiricul*, dezbate nu numai probleme moral-pedagogice, ci și sociale: despre credința slugilor, despre răscoala împotriva domnului, tehnica elaborării fiind aceeași ca și la comentariile despre Solomon, Rovoam și Iezechia, regii Vechiului Testament. Putem afirma astfel că există cu siguranță o tehnică unitară folosită de autorul român în prelucrarea izvoarelor pe care le utilizează.

Ceea ce se poate observa aici este predilecția lui Neagoe pentru anumite momente din viața lui Constantin și a mamei sale, momente ce nu erau străine de realitățile românești ale epocii și nici de ambițiile proprii ale domnului muntean

II.4. CĂRȚILE POPULARE ȘI IMPLICAȚIILE LOR ÎN ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB

Preliminarii.

Cărțile populare în literatura română

Cărțile populare românești au reprezentat din secolul al XV-lea și până în secolul al XVIII-lea singura formă de beletristică în cultura română. Numite și *literatura poporului* – în care sunt cuprinse și legendele religioase apocrife – apar la noi curând după traducerea cărților religioase din ținuturile maramureșene.

Învățăturile lui Neagoe Basarab sunt un exemplu elocvent a ceea ce înseamnă influența literaturii populare, căci ele reproduc o serie de fragmente din mai toate cărțile de factură populară de circulație la acea dată. Ne-am oprit însă, pentru ponderea și însemnătatea lor deosebită, la două dintre ele: *Varlaam și Ioasaf* și *Fiziologul*.

II.4.a. *Varlaam și Ioasaf*

Este unul dintre cele mai celebre romane creștine, ce a cunoscut o mare răspândire în evul mediu creștin, alături de *Alexandria* și *Archirie și Anadan*.

Sâmburele acestui roman de apologie a vieții ascetice creștine este legenda lui Budha și a tatălui său, Kapilavastu, cuprinsă într-o veche carte indică, *Lalitavistara*.

Romanul *Varlaam și Ioasaf* este atribuit lui Ioan Damaschin și conține în esență un catehism popular, explicat la nivelul de înțelegere al omului de rând.

Nu este cătuși de puțin întâmplătoare alegerea de către domnitorul român a unei astfel de cărți în cuprinsul învățăturilor sale către un viitor domn creștin, întrucât ea sintetizează ethosul, dogma și istoria creștină, rezervând un loc amplu monahilor și monahismului, scrisă sub pretextul inițierii unui fiu de împărat în religia pe care dorea să o îmbrățișeze.

Lectura românească a cărții pe care Neagoe Basarab ne-o oferă cel dintâi, cu un secol și jumătate înainte de prima ei traducere în românește a lui Udriște Năsturel, dovedește atât gustul,

cât mai ales perspicacitatea cu care domnul român, substituindu-se lui Varlaam, extrage pentru fiul său, care ia locul lui Ioasaf, ceea ce era mai important de reținut din această carte.

În primul rând, este vorba despre cele cinci pilde: *pilda raclelor*, *pilda privighetorii*, *pilda inorogului si pilda celor cinci prieteni*, care se găsesc în prima parte a cărții lui Neagoe, și *pilda cetății care-și alungă după un timp conducătorul*, în cea de-a doua parte. Tot din romanul *Varlaam și Ioasaf* mai extrage domnitorul român și amplul fragment despre martirii creștini și despre monahi. Cu această pildă se încheie seria extraselor din cartea lui *Varlaam și Ioasaf*, extrase care gravitează toate în jurul ideii deșertăciunii lumii, idee care însă nu devine un imbold spre o părăsire a ei. Nu fuga de lume o recomandă Neagoe fiului său, ci viețuirea în ea, “războirea” cu patimile care îl împiedica pe om să urmeze calea cea bună și trăirea în conformitate cu normele divine. Este recomandarea la cumpătare, la a acorda fiecărui lucru locul și importanța cuvenită. De altfel, aceasta recomandare revine în mai multe locuri ale cărții sale, semn ca aceasta este o învățătură pe care părintele vrea să o transmită cu precădere fiului său

Tehnica utilizată de Neagoe urmează și aici același curs, întrucât după transcrierea fragmentelor din izvor, urmează comentariile și îndemnele către Theodosie.

II.4.b. Fiziologul

La fel ca și romanul *Varlaam și Ioasaf*, *Fiziologul* este o carte ce cunoaște o largă răspândire în evul mediu creștin, nu numai în țara noastră, ci și în cultura occidentală și orientală. El face parte din așa-zisa noastră literatură cu caracter didactic, venind din Egipt prin vechiul Bizanț

Dacă autorul acestei cărți nu este cunoscut – se presupune că ar fi Sfântul Epifaniu- se știe cu siguranță că *Fiziologul* a fost alcătuit în Egipt, în secolul al II-lea. Din Egipt, a pătruns în Bizanț și a intrat de timpuriu în Occidentul latin unde, sub numele de *Bestiarii* a fost tradus și prelucrat în toate limbile romanice și germanice.

La noi *Fiziologul* a ajuns destul de timpuriu, fiind cunoscute șase manuscrise ale acestuia, cel mai vechi datând din 1693 și copiat de Costea Dascălul, din Biserica Scheilor din Brașov.

Neagoe Basarab apelează la cuprinsul *Fiziologului* din care integrează în cartea sa trei extrase: *pilda cu șarpele*, *pilda cu porumbelul si cea cu stratocamilul sau gripsorul*. Toate aceste trei pilde se găsesc în cea de-a doua parte a *Învățăturilor*, capitolul al IV-lea sub titulatura

Cuvântare despre cele de după moarte, despre rai și iad, despre ispitele satanei și păzirea de rele. Cu pilde din Fiziolog și reprezintă o continuare la modul cel mai firesc a ideilor esențiale expuse în cartea sa.

Și în cazul acestei cărți, tehnica de folosire a surselor este aceeași, pildele venind ca o ilustrare firească a ideilor autorului.

Autorul domnitor este un gânditor și un artist de excepție, aceasta dovedind-o gustul și meșteșugul cu care își alege, prelucrează și assemblează izvoarele care ocupă mai mult de o treime din *Învățăturile*. Cu puțin efort la început, acest sistem se clădește încetul cu încetul din cărămizi străine, obligate să slujească unui scop bine determinat, liantul dintre ele nefiind altceva decât propria concepție despre lume și viața a autorului, armătura interioară a întregului edificiu.

II.5. IZVOARE PATRISTICE

II.5.a. Sfântul Simeon Monahul

Multă vreme s-a crezut ca *Invataturile lui Neagoe* sunt opera unui călugăr, care, după ce le-a redactat, le-a pus pe seama domnului muntean pentru a da mai multă autoritate cărții. Ponderele elementului religios, care este chiar covârșitor în unele pagini, a făcut pe unii cercetători să creadă chiar că *Învățăturile* nu pot fi nicidecum opera unui domnitor, ci a unui om al Bisericii, familiarizat cu dogma și tipicul religios

S-a descoperit însă ca adevăratul călugăr, colaborator al lui Neagoe care glăsuiește în multe pagini ale *Învățăturilor* este nimeni altul decât Simeon Monahul, trăitor cu patru veacuri înainte de Neagoe Basarab, căci din lucrarea acestuia *Umiliința*, Neagoe împrumută nu mai puțin de patru capitole întinse pe care le copiază aproape integral în cartea sa: Cuvântul 11 *Despre beție*, Cuvântul 14 *Despre milostenie și îndurare până la măruntaie*, Cuvântul 24 *Despre faptul de a nu ține minte răul și de a nu răsplăti cu rău pentru rău*, Cuvântul 29 *Despre judecată și a doua venire a Mântuitorului nostru Iisus Hristos*.

Utilizarea de către Neagoe Basarab a acestor extrase din cartea intitulată *Umiliința*, aparținând lui Simeon Monahul, impune câteva concluzii.

Mai întâi de toate, se poate observa că cele patru capitole sunt anexate celor ale cărții sale care tratează aceeași temă, astfel încât capitolele VII, IX, X și XI din *Învățăturile* cuprind două părți distincte: una originală, aparținând lui Neagoe, cealaltă anexând din *Umilința* capitolul cu aceeași temă și același titlu.

De asemenea, textele sunt anexate integral, cu excepția celui care apare în capitolul al IX-lea al *Învățăturilor*, *Despre cum va judeca*, acesta fiind singurul tradus parțial.

Maniera utilizării izvorului este prin urmare ușor diferită decât cea utilizată cu precădere în prima parte a *Învățăturilor*. Dacă în cazul Bibliei sau cărților populare din care Neagoe se inspiră în alcătuirea cărții sale, el își alegea episodul biblic sau textul dorit anexându-l sau repovestindu-l, apoi reliefând învățătura pedagogică a acestuia, în cazul *Umilinței*, Neagoe anexează de cele mai multe ori în integralitate textul original la tema abordată de el din punctul de vedere al exercitării puterii domnești, tema abordată din punct de vedere tologic și moral din cartea atribuită de traducătorii slavi lui Ioan Hrisostom.

Prin urmare, intervenția autorului în text este aproape minimă, el înlocuind de cele mai multe ori apelativul *suflete*, utilizat de Simeon, cu *fătul meu* sau utilizând fraze și sintagme de legătură.

Diferențele care apar totuși la confruntarea originalului grecesc cu textul neagoian nu țin însă de intervenția acestuia, ci de utilizarea variantei în limba slavonă a *Umilinței*, în care apar modificări de tipul eliminării, modificării sau dislocării unor episoade sau contopirii mai multor cuvinte într-unul, modificări care apar bineînțeles și la Neagoe.

Tocmai în baza acestor diferențe Dan Zamfirescu susține faptul că nu a existat o variantă inițială a *Învățăturilor* în limba greacă – așa cum a susținut L. Vranoussis, care afirma că *Învățăturile* s-ar fi redactat în grecește, fiind opera lui Manuil din Corinth – luând ca termen de comparație tocmai aceste patru texte preluate din cartea lui Simeon Monahul, preluate însă pe filieră slavonă, așa cum demonstrează și manuscrisele existente astăzi în BAR. Ar fi o utopie ca un autor grec să folosească o traducere într-o alta limbă a unei cărți, care cu siguranță i-a fost accesibilă în limba sa maternă.

II.5.b. Sfântul Ioan Gură de Aur

Rândureaua cea cu cuvinte dulci sau *Sfântul Ioan cel cu rostul de aur*, după cum însuși Neagoe îl numește în cartea sa pe marele Părinte al Bisericii din epoca patristică, este în mod vizibil autorul preferat al domnitorului român.

În cartea de învățături pentru fiul său, domnul român anexează nu mai puțin de patru texte identificate ca făcând parte dintre cuvântările hrisostomice: *Omilia la Psalmul VIII*, *Omilia 69 la Evanghelia după Matei*, *Omilia despre răbdare și că nu trebuie să plângem amar pe cei morți*, precum și celebra omilie hrisostomică ce a intrat în uzul liturgic al Bisericii Ortodoxe ca fiind *Rugăciunea din Duminica Paștelui*.

Ceea ce este de remarcant însă este faptul că textele hrisostomice din *Învățături*, traduse odată cu întreaga carte înainte de 1682, sunt primele versiuni în limba română, deși fragmentare, din scrierile marelui Părinte Bisericesc.

II.5.c. Sfântul Efrem Sirul

Este cel de-al treilea autor patristic pe care Neagoe Basarab îl ia ca ajutor în cartea sa, care după Sfântul Ioan Gură de Aur și Simeon Monahul este prezent în cartea domnitorului român prin două texte de o importanță deosebită. Este vorba despre *Învățătură pentru facerea de bine și pentru îngăduiala lui Dumnezeu* și *Omilia la Schimbarea la Față*.

II.5.d. Sfântul Ioan Scărarul (Scolasticul sau Lestvicinul)

Un alt Părinte Bisericesc ce ocupă un loc aparte în panoplia sfinților Bisericii noastre prin scrierile rămase este și Sfântul Ioan Scărarul, iar cercetarea lucrării acestuia, numită *Scara* sau *Leasvița*, nu putea să fie trecută cu vederea de domnul român, atât de familiarizat cu literatura mistică și religioasă ortodoxă.

Deși utilizarea scrierii lui Ioan Scărarul se rezumă la un scurt extras, influența acestei scrieri asupra gândirii și lucrării lui Neagoe Basarab este deosebită, contribuind într-o mare măsură și la catalogarea drept scriere isihastă a *Învățăturilor către fiul său Theodosie*.

Este de remarcat aici modul în care utilizează domnitorul român sursele pe care le are la dispoziție, inserându-le în textul învățăturilor sale cu îndemânarea celui care este adânc familiarizat cu una dintre cele mai importante cărți ale literaturii ascetico-monahale ale Răsăritului Ortodox.

II.5.e. Sfântul Anastasie Sinaitul

Cel supranumit „Noul Moise”, însă din păcate, mai puțin cunoscut zilelor noastre, Sfântul Anastasie Sinaitul este o figură simbolică a perioadei patristice, monah și preot la Mănăstirea Sfânta Eaterina din Muntele Sinai în secolul al VII-lea, acolo unde trăise și învățase cu puțin timp înainte și Sfântul Ioan Scărarul.

S-au păstrat de la el mai multe omilii, printre care una la *Schimbarea la față*, trei despre facerea omului, altele despre Sfânta Liturghie, despre cei adormiți, o *Omilie la Psalmul VI*, multe fiind încă neidentificate.

Între izvoarele certe care i-au stat la dispoziție și care l-au inspirat pe domnul român sau care i-au servit drept model, se află și rugăciunea apocriofă a lui Manasse și legenda acestuia consemnată de către Anastasie Sinaitul și prezentă în *Omilia la Psalmul VI*.

Regele Manase este o figură simbolică a Vechiului Testament, din care teologia și literatura creștină au făcut una dintre cele mai expresive manifestări ale puterii pocăinței de a schimba într-o clipă o viață întregă petrecută în păcate

II.5.f. Surse neidentificate

Din momentul în care D. Russo inaugura, în anul 1907, studiul izvoarelor în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și până la această dată, există certitudinea identificării celor mai multe dintre textele ce au stat la baza elaborării acestei cărți monumentale a literaturii noastre vechi.

Cu toate acestea, există încă anumite pasaje despre care se crede că ar fi împrumutate, dar despre care nu există certitudinea identificării unei surse sigure. În ultima ediție a cărții lui Neagoe Basarab, aceste pasaje sunt marcate prin procedeul distingerii grafice, la fel ca și celelalte.

Cel mai întins text de acest fel se află în cel de-al XII-lea capitol al *Învățăturilor*, unul dintre cele mai realizate din punct de vedere literar, prin urmare și unul dintre cele mai originale, alături de capitolul VIII *Despre solii și războaie și Plângerea la oasele maicii sale Neaga*.

Problema cea mai importantă ridicată de acest capitol este aceea de a deosebi ceea ce îi aparține lui Neagoe de ceea ce este împrumutat din alte izvoare, căci îmbinarea este atât de măiestrită, încât până în prezent nu au putut fi identificate decât două componente ale mozaicului: este vorba despre definiția rugăciunii din cartea Sfântului Ioan Scărarul, făcută de D. Russo și amplul pasaj din *Evanghelia lui Matei*, a cărui identificare nu crea probleme deosebite.

Dan Zamfirescu arată că un mijloc de a separa împrumutul de rostirea proprie îl poate oferi numai lectura textului original, păstrat din fericire în cea mai mare parte. Acolo unde slavona lui Neagoe este gândită românește, iar fraza se desfășoară calchiind sintaxa limbii române este o dovadă clară că textul îi aparține și nu mai trebuie căutate alte izvoare. Nu este exclusă însă nici surpriza unor exploatări viitoare în literatura care a circulat pe teritoriul țării noastre în versiuni slavone.

Acest text este conceput de Neagoe pentru a servi drept pecete scrisorii sale după cum însuși mărturisește, că nu a găsit altă pecete mai bună decât această zugrăvire sugestivă a ceea ce se va întâmpla după viața trăită aici pe pământ.

Nu putem să nu remarcăm în acest sens că prin acest text pe teme eshatologice, Neagoe dă de fapt o construcție sferică, circulară, cărții sale: își începe cartea prin prezentarea excelenței omului în cadrul creației divine și încheie cu învățăturile despre ce ne așteaptă după parcurgerea acestui drum în viața de aici. Totodată este o asigurare și o mărturisire a încrederii în dreptatea divină, care la sfârșitul veacurilor va interveni pentru a echilibra balanța dintre bine și rău, răsplătind pe cei buni și pedepsind pe cei răi.

II.5.g. Un izvor nou:

Anastasio Sinaitul Cuvânt al 8 lea. Aseamenea iaste împărăția ceriurilor ca un om stăpân pe case

Am reușit să identificăm în structura compozițională a acestui text o parte importantă a acestuia ca fiind cuvântul de învățătură al Sfântului Anastasio Sinaitul, din care autorul român se inspiră și atunci când face referire la legenda apocrifă a regelui biblic Manases. Acest izvor se află consemnat în antologia de scrieri patristice *Mărgăritare*, apărută la Editura Libra, în 2001, la paginile 466-453, textul preluat de Neagoe apărând de la pagina 449, rândul 20 de sus și până la sfârșit.

Iată textul integral al cuvântului lui Anastasio Sinaitul și, comparativ, preluarea lui de către domnul român în cartea sa de *Învățături*:

Anastasio Sinaitul

Lucrătorii aceia de pământ, iubiților miei frați, cari păzescu și lucrează grădinile boiarilor și domnilor, când să deșchid florile ceale frumoase și trandafirii, în vremea cea de vară, de multe ori, adună dentr-acestea toate ceale mai bune, carele mirorescu mai frumos, și le duc la domniilor lor și la priiateni, ca să dobândeacă ceva daruri de la ei.și boiarii, văzându-le așa frumoase, le iau cu multă bucurie și cu multă dulceață, și dau multe daruri grădinarilor acelora, carii boiari nici un folos n-au de dânsese, numai privirea, în puțină vreme, și mirosul ce au. Dar noi, grădinarii cești sufletești, cari ne-am încredințat să păzim această grădină, adecă beseareca lui Hristos, carea înflorește și mirosește pururea cu tot fealiul // de flori

Neagoe Basarab

sufletești, cu dumnezeieștile și sfintele cuvinte, cu cărțile prorocilor și ale apostolilor, și cu toată Sfânta Scriptură, nu dăm, nici dăruim prietenilor și celor întru Hristos ai noștri frați, creștinilor, flori și trandafiri trecătoare carele astăzi să fac, iar mâine să veștejescu, ce le dăruim pururea cuvinte sufletești și dumnezeiești den cățtile besearecii noastre și den dumnezeiasca și Sfânta Evanghelie, carele pot să îndirepteaze și să folosească pre tot omul ce le va primi și le va lua cu toată inima. Pentru aceia, dar, iubiților miei frați, să ne deșchidem urechile sufletului, să înțelegem ce ne spune Sfântul Mateiu evanghelistul, că zice așa: „Zise Domnul pilda aceasta: Asemenea iaste împărția ceriurilor unui om stăpân casii carele ieși de dimineață să năimească lucrători în via lui” Domnul nostru Iisus Hristos și adevăratul Dumnezeu, se numește pre Sine stăpân de casă, iar lucrători numește pre aceia ce au mersu la al treilea, la al șaselea, și la al noaoalea ceas, adecă pre toti pravoslavnicii creștini. Și via numeaște pre poruncile și învățăturile Lui, carele au puțină osteneală și trudă, iară multă dobândă și folos. De-cii tocmindu-se cu lucrătorii câte o costandă de zi, i-au trimis în via lui. „Eu sunt, zise Hristos, Stăpânul casii, pentru că în ce chip un somnu, un stăpân a unii casii, precum voiaște, așa zideaște casa. Așa și eu, făcătoriul lumii, toată

lumea, precum voi, așa o tocmesc. Eu, soarele dreptății, îmbrăcându-mă în firea omenească, m-am pogorât pe pământ și umblu de cercu lucrători la via mea. Nu-m trebuiesc atâta lucrători la via, căci că am pre îngeri și pre arhangheli cari fac voințele mele, ce iubesc să văz pre slugile ceale pămintești să fie în viile mele și în grădinile mele. Eu alerg și umblu în toate părțile, pre carii voi găsi, pre carii voi năimi, că nu-m trebuiesc mie ostenealele și trudele striine, ca să mă îmbogățesc, ce voi să fac să îmbogățesc ceea ce mă iubesc și mă ascultă, și ceia ce fac poruncile mele. Eu am strânsu pre apostoli, pre lucrătorii cei buni ai lumii, și m-am tocmi cu ei câte o costandă pe zi. Le-am ales simbria lor, sa-m lucreze în toată viața lor, și le-am fâgădiut pentru osteneala lor să le dau raiul. Ce nu ajung aceștia numai singuri să-m sature sufletul, nu pociu să văz lucrătorii pușintei să lucreze țarina mea. Cu greu îmi iaste să văz cu ochii miei numai atâția. Mai însetez și de alți lucrători. Iubesc să aibu și alții cu simbrie. Largu iaste raiu și mare și pre toti, pre câți au crezut întru mine, îi va încăpea. Cu cât primeaște pre lucrătorii cei buni și vrednici, cu atâta să mai lărgeaște. Ce să fac dară? De unde să-m umplu grădinile mele? Unde să aflu lucrători mai mulți? Să ies iar la încrucișăturile căilor? Să ies le ceia

ce rătăcescu cu voia lor? Să ies că/tră cei leaneși, să mergu cătră cei săraci? Eu, bogatul, să-i fac și pre aceia bogați? Să ies iară să strângu și alți lucrători, să fac eu ceea ce să cade? La mine au rămasu să le zic și la dâșii să asculte? Eu trebuiescu să voiescu să le dau plată și ei să-ș ia simbria lor? De mă vor asculta, să vor bucura și ei, și eu. Iară, de nu mă vor asculta, să vor păgubi numai pre dâșii, că mie nu-m vor lipsi lucrătorii, să taie și să sape viile meale, nu iaste puțință să rămâie nesăpate și fără roadă viile meale”. Și ieșind în al treilea ceas, văzu pre alții fără lucru în târgu, și le zise și acelora: „Duciți-vă și voi în via mea. Unde-ați fost de dimineață? Unde-ați fost în zilele ceale mai denainte? Cum de nu m-ați cercat pre mine, că Eu am venit de v-am cercat pre voi? Cum nu v-ați mânecat pentru dobânda voastră? Ce fealiu de oameni sânteți de nu m-ați cunoscut? Ce, încai acum vă deșteptați, acum vă pocăiți, acum vă înțelepțiți? Meargeți și voi în via mea. Vedeți cum vă iubescu, că nu v-am închis calea, în tot ceasul v-am dăruit pocăința, fieștecare ce vine la mine îl cuprinzu în brațe. Măcară coconi mici să vor aduce, bucurându-mă îi primescu că eu sântu ziditoriul cocnilo care i-am crescut. Măcară bărbați depli de vor veni, îi primescu, pre toți câți ar alerga și ar veni cu credință, ca pre niște frați ai miei îi sărut.

Meargeți, dară, și voi în via mea. Nu socotescu eu paguba celora ceasuri ce au trecut. De voi vedea că meargeți cu osârdie, nu voi apori partea plății voastre. De veți sili să vă aflați, înlăuntru vă voi pune. Lăsați viile ceale străine carele nu fac altă roadă, ce numai oțet, și mergeți într-ale mele, și ce va fi, cu dreptul voi plăti, căci că nu sânt lacom. Nu sânt nedreptu să vă fac strâmbătate. Nu sunt nemulțemitoriu la slugile mele cele bune, voi plăti osteneala voastră. Voi da daruri carele vor covârși sudoarea voastră” Și iară în al șaselea ceas și în al noălea ceas, au ieșit și au făcut asemenea: „Nu las, zice, nci un ceas să nu vânez pre ceia ce vor. Nu ostenescu a chemarea pre păcătoși la pocăință. Pentru aceasta am ieșit o data și, pentru căci am vânat, m-am întorsu îndărăt. Ieșit-am și a treia oară și a patra oară și, luând pre câțiva, m-am întorsu, că mi-e voia toți oamenii să să spăsească și la cunoștința adevearii să vie. Iară, la al unsprezecelea ceas, ieșind află pre alții stând fără lucru. Nu părăsescu de-a dezgolirea pre diavolul, până când va sta această lume. Nu părăsescu de-a nu tragerea la pocăință pre ceia ce au căzut. Pentru aceia nici pre al unsprezecelea ceas nu-l lepăd.” Iară în al unsprezecelea ceas ieșind află pre alții fără lucru și le zise lor:

Dreptu aceia, fraților, să ne nevoim să lucrăm

„Pentru ce stați aici fără lucru? Nu aveți besearecă? N-aveți cărțile prorocilor,

nu vedeți soarele cum , cu porunca mea // îș face calea lui neîncetat? Nu vedeți luna cum slujește Domnu-său? nu vedeți stihiile careaș fac fiecare lucrul ei?

Voi dară pentru ce stați fără lucru?

N-aveți ochi să vedeți lumea cum iaste înfrumusețată și să slăviți pre Dumnezeu carele o au făcut? N-aveți limbă să o porniți spre cântări? N-aveți mâni, ca să faciți milostenie? N-aveți picioare să alergați pre căile ceale folositoare de suflet?

Pentru ce stați aici toată ziua fără lucru?”

Iar ei răspunzându, ziseră: „Că nu ne-au năimit nimenea”

lui Dumnezeu până suntem vii, ca să nu să apropie vremea și să ne afle nelucrați lucrurile lui Dumnezeu. Că deaca ne va apuca acea vreme îndreptare, deacii ce răspunsu vom da atunci Dumnezeului nostru?

Au doar vom zice că n-am avut beserici, sau n-am avut proroci, sau n-am avut mucenici? Dar scripturile cele dumnezeiești au n-am avut? Lucrări sufletești au nu sunt? Căci dar șădem aici în zadar? Au nu vedeți că soarele face umblarea sa? Au nu vedeți luna slujind Celui ce o au făcut? Au nu vedeți făptura slujind făcătorului său? Au nu vedeți toate stihiile lucrând, fieștecare precum îi iaste tocmeala și pre ce iaste făcută? Dar voi, căci șădeți în zadar, dosădindu-vă firea voastră, căci vă potrivii idolilor celor morți, au nu aveți ochi să vedeți frumusețile făpturii și să cântați Celui ce au făcut făptura? N-aveți gură și limbă să vă dășteptați spre lauda și spre mărirea cuvintelor celor ce-s spre Dânsul? Au nu aveți mâni, să le tindeți spre milostenie? Picioare n-aveți, să alergați cătră cărările facerii de bine? Căci șădeți aici toată ziua în zadar, până cându vă apărați de stăpâniia mea?

Iar ei ziseră Lui „că pre noi nimeni nu ne-au luat”. Dar cum vom putea zice: „Nu ne-au luat nici ne-au priimit nimini” ”. Dar cum vom putea

zice: „Nu ne-au luat nici ne-au priimit nimini?”.

Unii ca aceștia sunt ceia ce să înfruntează cu pricini în păcate. Unii ca aceștia sunt ceia ce zic: „Lasă să-m fac acum , în tinerețele mele, pohta mea și la bătrânețe mă voi pocăi” Unii ca aceștia sunt ceia ce zic: „Ce dobândă am căci mergul la besearecă și-m piare ziua de la lucrul meu?” Unii ca aceștia sunt ceia ce zic: „Cine ne-au învățat, cine ne-au certat și să nu-i fim ascultat cuvintele?” iară și acestora ce le zice întru tot înduratul și iubitoriul de oameni Dumnezeu, cela ce nu iubeaște moartea păcătosului: „Meargeți și voi în via mea” O, blând și milostiv ce iaste Dumnezeu, blagosloviților frați, căci că auzindu-i, n-au înfruntat minciunile lor, n-au vădit faptele lor, nu le-au răspunsu, să le zică cu rău: „Ce grăiți? Nimeni nu v-au cercat? Nimeni nu v-au năimit? Pentru căci grăiți minciuni? Au nu v-au rugat prorocii? Nu v-au învățat apostolii? Au n-am venit Eu singur la voi, nu v-am chemat de multe ori și voi nu m-ați ascultat? Nu m-ați văzut că năimiiam și mă tocmeam cu alții? Pentru ce, dară, n-ați vrut să urmați acelora ce s-au apucat, ce ați rămas fără de lucru până în sfârșit și ați îmbătrânit?” N-au grăit unele ca aceste Hristos. Dară ce?: „Meargeți și voi în via

mea, primescu și pre bătrânii carii le iaste drag să să năimească, mă bucur să văz și bătrâni să să razime și să fie și cruci, duciți-vă și voi în grădinile mele. Când ați fost tineri, ați slujit diavolului, deaca ați îmbătrânit slujiți mie. Pocăiți-vă den tot sufletul și inima și câte ați greșit, îndireptațile mai nainte până nu vă află moartea. Siliți până nu însărează, să vă aflați înlăuntrul viii meale, să vă afle apusul soarelui. De iaste și mai nainte până nu apune soarele, siliți să vă aflați împreună cu lucrătorii miei și veți vedea slava mea. Iar, de va apuca moartea afară din curte, nu voiu mai priimi deacii să vă aibu priateni, căci că mortul nu creade, nu să pocăiaște, nu mărturiseaște. Mergeți și voi în via mea și ce va fi, drept veți lua. Pocăiți-vă numai ce veniți, numai ce vă împreunați cu mine și nu veți bănuși pre urmă, căci v-am îndemnat. Nimenea nu iaste carele să crează și să nu mulțumească, nici au rămas nimenea sărac de ceia ce mi-au slujit”. Într-acesta chip, Domnul nostru Iisus Hristos, Stăpânul casii aceștiia, și-au umplut de lucrători viia lui Iar după acesta, deaca va veni sfârșitul lumii, și să vor scula cei den veaci morți și va veni a doao arătare a lui Hristos, care va să judece toată lumea, atuncea va zice stăpânul viii cătră ispravnicul lui: „Chiamă să vie toți cei dentru Adam. Chiamă pre Avel care s-au junghiat

Că cuvântul Mântuitorului nostru, cum zice în Sfânta Evanghelie și totdeauna mărturisindu-ne zice: „Cel ce va vrea să intre să lucreze în viia mea, sau în ceasul dentâi, sau în ceasul al șaselea, sau la ceasul al noaolea, sau la ceasul al unsprăzecelea, tot va lua plată”. Pentr-aceia și noi fraților, măcar de ne-am și lenevit și de cuvântul Dumnezeului nostru n-am grijit și n-am

pentru jârtva. Cheamă pre Enoh care bine au plăcut și s-au mutat. Chiamă pre toți strămoșii și prorocii. Chiamă pre apostoli. Chiamă pre ucenici, pre toți cari mi-au urmat. Chiamă pre întâiul mucenic Ștefan cari s-au ucis cu pietri pentru mine. Chiamă pre toți sihaștrii cari au ostenit pentru mine și au lucrat bine viile meale. Chiamă și le dă plata lor. Deșchide vistiiarele meale. Deșchide cămărilor meale, deșchide și scoate stemele ceale împărătești. Scoate dumnezeieștile daruri. Nu cruța nimica din ceale de mult preț ale meale, împodobește-i și-i încununnează pre aceștia, pre toți cari au ostenit, precum am vrut eu. Niciunul să nu iasă fără cunună. Nimenea să nu să ducă necinstit. Nimeni să nu fie lipsit de darurile mele. Toți să să îmbogățească. Toți să să bucure, să vază direp<t> ce lucruri de multu preț am tocmnit cu simbria, să vază de ce lucruri s-au lipsit ceia ce au venit mai pre urmă, până când vei ajunge la cei dentâiu, pre cei mai de apoi îi bucură întâiu cu darurile, căci că acestora le trebuie mai mult bunătatea mea. Deci, la acești mai de apoi să dai întâiu plata, și după aceia, vei da și celor dentâiu.” Și venind cei den al unsprăzecelea ceas, luase câte o costandă, și luând-o în mâinile lor, să bucura și să veseliia de bine ce au aflat, pentru că știia că nu li să cade atâta, de vreme ce n-au lucrat toată ziua. Iară venindu cei dintâi, le părea că vor lua mai

grăbit să intrăm la lucrul Domnului în ceasul cel dintâi, după porunca Lui, iar până stă sărbătoarea noi încai de la al unsprăzecelea ceas să grăbim să intrăm, că Domnul nostru iaste multu milostiv, pentr-aceia ne va milui și pre noi. Că cât iaste de bună pocăința pre care o va face omul cătră Dumnezeu, că iaste ca și a celo dentâi! Că vor fi mulți din cei dintâi apoi, și din cei de apoi întâi.

O, fraților, vedeți cât iaste de bun Domnul Dumnezeu nostru? Cum puse pre noi, cești de apoi, cu cei dintâi! Și osteneala nu iaste tot într-o potrivă, iar plata într-o potrivă. Durerea neîntocma, iar îndăstulirea întocma. Nevoințele nu tot într-un chip, iar slava într-un chip.

multu, și luară și aceștia câte o costandă. Iară luând, cartiia asupra stăpânului zicând: „Acești mai de apoi, acești ce au îmbătrânit și cu nevoie te-au cunoscut, aceștia ce n-au ostenit, nimica săpând, acești mai târzii, carii numai un ceas au făcut și numai ce au văzut viia cu ochii lor, pre aceștia îi făcuși întocma cu noi, cari am răbdat greutatea și arșeața a toată ziua, noi acrii am ostenit, carii am pățimit multe pentru tine, pentru ca să adăogem bucele tale? Și cu dedeși și acestora plată împreună cu noi? Acești mai de apoi carii au făcut numai un ceas? Într-un ceas lângă tine? Căci au plânsu curva aceea, și ș-au despletit părul ei și ți-au sărutat sfintele tale picioare cu buze înțelepțite și, căci ți-au adus mir, îi dedeș raiul într-un ceas, căci ce-au zis tâlharul fiind pre cruce?: Adu-ți aminte de mine, Doamne, când vei veni întru împărăția ta, îi deșchiseș raiul? Căci s-au pocăit un ceas Pavel, gonaciul și vrăjmașul credinții, s-au făcut apostol și bun vestitoriu?” Însă auzind Domnul nostru Iisus Hristos cum că-ș bănuescu, răspunse și zise cătră un om dintr-aceia: // „Priiatene, nu-ț fac cu strâmbătate, nemică nu te păgubesc, zice, fratele meu” O, mare iubire de oameni a lui Hristos! Stăpânul să judecă și să priciaște cu sluga pentru slugi. Judecătoriu răspunde pentru ceia ce să judecă: „Priiatine, nu-ț fac strâmbătate.

Cești de apoi numai un ceas făcură. Un ceas plânse muiarea cea curvă și-și dărăpăna părul care rău și-l împletise și sărutându picioarele Tale Doamne; și aduse Ție, mirul cel cerescu, mir pământescu; și o dăruși cu dar ca acela, să fie fată Ție. Un ceas alergă cătră Tine tâlharul, când Te văzu răstignit pe cruce, zicând: „Adu-Ți aminte Doamne, de mine, când vei veni întru împărăția Ta”. Și numai pentru acestu cuvântu îi dăschiseși raiul. Pe Pavel, gonitoriul, căci plânse un ceas, făcuși-l ca evanghelist. „Cești de apoi numai un ceas au făcut, și i-ai făcut întocma cu noi, carii am răbdat greutatea și zăduhul zilii?”

dar iubitoriul de oameni, Dumnezeu ce zice unora ca acestora? Că răspunse unuia dintr-înșii și-i zise: „Priiatene, nici o nevoie nu-ți fac, că eu în tot ceasul sunt gata să rabdu greșalele zidirii mele, care o am iubit, și în toată vremea aștept, deaca au greșit, să să pocăiască.și cel ce va veni cătră mine cât de puțin, nu-l voi goni de

Vorbește cu socoteală, frate, și nu te întrista la mine”.
așa, fără cale. Spune-mi, ce strâmbătate ai avut tu, căci s-au cinstit fratele tău? Nu ți-ai luat deplin osteneale ta? Spune-mi, ce te-ai păgubit tu, căci au domnit fratele tău? N-ai luat deplin parte plății tale? N-ai luat deplin ce-ai iubit? Ce dară, alt ceri mai mult? Nu te-ai tocmit cu mine câte o costandă? Socotește bine cu mintea ta, și de va fi să fiu oprit den ce-ț iaste dreptul, cu cale te îngreuiezu asupra mea, iară de ți-am plătit, cum ți-am făgăduit în deșart mă părăști, nefiindu-ți vinovat. Au doară am împușinat darurile tale? Au luat-am dintru ale tale și am dat altora? Pentru ce, dară, cârtești asupra mea? Pentru ce mozavirești pre fratele tău, pre care eu, Stăpânul, nu zavistuiesc? Ia-ți plata ta și te du! Ajungă-ți câte ai în mâinile tale. Au doară vei să împărățești singur? Încăpea-te-va raiul și pre tine, și pre toți câți sunt vreadnici să între într-însul. Eu voiu să dau și cestui de apoi, ca și ție, și cine îm va sta împotrivă, eu singur iubescu să dau acestuia, ca și ție, căci că nu poci să zăz chipul mieu gol, nu poci să văz zidirea mea neîmpodobită, pentru carea m-am pogorât din ceriuri pre pământ. Adevărat, mai apoi au venit, cum știi și eu, ce mi-au adus credință, s-au pocăit, au îngenunchiat, au lăcrămat pentru păcatele lui, au arătat multă dragoste spre mine. Au sărutat mărăcinii carii

i-am purtat în cap pentru e, sărutat-au și s-au închinat crucii care o am suferit pentru el. Deci, nu pociu, pre acesta ce m-au iubit așa și m-au crezut cu tot sufletul, să nu-l cinstescu cum să cade, și să nu-l număr împreună cu tine în raiu priimscu și pre păcătoși, când să pocăiescu. Iaste-mi lilă de ei, cându-i vazucă să părăsescu de tot păcatul ficlean. Priimescu-i când, curați și pocăiți, vin de mă cercă să între în via mea, în beseareca mea. Primescu-i și pre ei, când vazu că plâng și tânguescu înaintea meapentru calea ce-au greșit în toată viața lor, și după aceastea, ca un mult milostiv și mult îndurat ce sânt, văzând osârdia lor, le dau, pentru puțină osteneală ce-au făcut în pocăință, toată împărăția ceriurilor, precum am dat și acelora ce mi-au slujit den ceasul cel dentâiu.” Deci, blagosloviților creștini, de vreme ce avem Stăpân bun ca acesta și primeaște pre păcătoși, deac să pocăiesc, pentru acfesta să îndemnăm și noi, și să alergăm cu inimă zdrobită și cu mărturisire, și să meargem cătră El, ca să ne pue și pre noi în via lui, împreună cu toți sfinții. Și să ne dea și noao împărăția ceriurilor, carea noi toți, fie, să o dobândim cu darul și iubirea de oameni a Domului nostru Iisus Hristos a căruia e slava și, pururea, cu fără începutul al lui Părinte, și cu făcătoriul de viață al lu Duh, acum și pururea și în vecii vecilor, amin.

Neagoe nu transcrie aşadar literal izvorul patristic preluat, ci se dovedeşte capabil să selecteze, să rezume sau chiar să lase la o parte pasaje mai puţin semnificative, care nu slujesc ideii sale, după cum se poate constata chiar din simpla alăturare a celor două texte.

Este aceeaşi manieră de lucru cu textul pe care o aplică de fiecare dată când apelează la împrumuturile livreşti şi care dovedeşte o dată în plus tehnica unitară ce a stat la baza elaborării *Învăţăturilor catre fiul sau Theodosie*.

III. VALORILE UMANISTE

ALE ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB

Între spiritualitatea ortodoxă și gândirea renașcentistă

III.1. Portretul principelui creștin

Departea de a fi o colportare de texte consacrate, partea *Cuvântului dintâiu* al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* își propune o temă pe deplin emancipată: **omul**, care se particularizează în cuprinsul capitolului la **tema pricipelui**, devenind astfel **tema omului-principe**. Aceasta este axa absolută a cărții lui Neagoe.

Desigur, aceasta nu este o noutate în literatura medievală. Nouă este însă abordarea ei de către domnitorul român trăitor în primul pătrar al secolului al XVI-lea, căci, exceptând Bizanțul și Rusia kieviană, nici literatura sârbă, nici cea bulgară și cu atât mai puțin literatura română nu o abordaseră.

Așadar, Neagoe își propune să scrie o carte de învățături, luându-l ca adresant pe tânărul său fiu, Theodosie.

Neagoe știe că fiul său se află la o vârstă fragedă, la începutul vieții sale domnești, de aceea în prima parte a cărții sale îi înfățișează viața ca pe un dar ceresc, având în centrul ei omul, supremul rege al firii. Este o concepție profund optimistă, la antipodul atitudinii de dispreț față de lume și viață, atât de caracteristic pustnicilor, încât chiar numai și această primă parte a cărții sale vorbește despre paternitatea domnului român asupra cărții sale, neputând fi vorba în niciun caz despre un călugăr care să se substituie domnitorului.

Secretele amare ale existenței și ale istoriei nu-i vor fi dezvăluite prin urmare aici tânărului Theodosie, ci abia spre sfârșitul primei părți, prin fragmentele din romanul creștin *Varlaam și Ioasaf* și prin extrasele din omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur sau Efreem Sirul și cu precădere în cea de-a doua parte a cărții sale. Prin urmare, nu i se vorbește lui Theodosie de la început de moarte, temă esențială pentru spiritualitatea creștină, și nici despre treburile

complicata le domniei, ci despre lume și despre univers, ca un tot subordonat principiului creator.

Tânărului prinț i se cere în primul rând credință în Dumnezeu, apoi judecată dreaptă și nepărtinitoare, milă față de supușii săi, înțelegând prin acesta compasiune față de firea umană, cea supusă mereu greșelii, dar și înțelepciune, cumpătare, înfrânare, blândețe și curățenie, adică suflet curat, imaculat, neperversit de puterea cea distrugătoare a păcatului.

Acesta este în esență portretul principelui creștin în viziunea lui Neagoe. Aceste îndatoriri nu sunt formulate pentru prima oară de Neagoe; ele se regăsesc și în textele sacre, dar mai cu seamă în acel cod moral nescris al poporului nostru, și care poartă numele atât de sugestiv de **omenie**.

III.2. Ecouri renaștentiste.

Teoria și tehnica monarhiei autoritare.

Opera lui Neagoe nu vizează elaborarea unei doctrine care să servescă unei expansiuni sau dominații de tip medieval peste un conglomerat de popoare (preocupare din care s-a născut cartea lui Constantin Porfirogenetul, vizibilă și la Machiavelli), ci este menită să apere interesele unui popor amenințat de forțe disproporționat de mari.

Este vorba de **elaborarea unor principii ale unei politici de interese naționale**, deși Neagoe nu are această idee, așa cum apare ea formulată la Nicollo Machiavelli. Neagoe lasă, ca într-un testament, doctrina dăinuirii demne în condițiile confruntării cu forțe armate mult superioare, ce-i amentințau libertatea și ființa națională și spirituală.

Așezate în cea de-a doua parte a cărții sale, învățăturile privind tehnica de conducere vizează aspecte diverse ale vieții de curte.

Capitolele V-XII ale părții a doua a cărții lui Neagoe îl privesc pe Theodosie și pe urmașii săi ca domni ce trebuie să se pregătească de exercitarea puterii și de conducerea oamenilor. Ele nu se vor mai adresa membrilor societății, și între ei domnilor ca oameni care trebuie să-și asigure mântuirea, ci exclusiv domnilor, cu excepția ultimului capitol *Despre pecete* în care este vorba de condiția de după moarte a acestor domni, când ei nu vor mai fi stăpânii de pe pământ, ci vor da seamă în fața lui Dumnezeu pentru faptele lor. Neagoe vorbește astfel despre *Cinstirea boierilor și slujitorilor* (cap V) *Instituirea și destituirea dregătorilor* (cap VI), *Cum se cade*

domnilor să stea la masa (cap VII), Pentru solii și pentru războaie (cap VIII), Cum și în ce chip vor judeca (cap IX), Despre generozitatea domnească (cap X) sau Să nu fie pizmăreți și să facă rău pentru rău (cap XI).

Toate aceste capitole conțin ideile majore ale concepției lui Neagoe despre tehnica monarhiei de tip autoritar.

Fie că își alege oamni credincioși care să stea în preajma sa, fie că stă alături de ei la masă, în scaunul de judecată, primind solii sau pe câmpul de bătaie, în toate acțiunile sale, domnul trebuie să se încadreze în acel cod etic nescris al poporului nostru, care se numește **omenie**.

Aceasta este tehnica de conducere pe care o propune Neagoe. Grija permanentă pentru a nu răni sufletele supușilor săi și considerarea acestora ca făpturi ale lui Dumnezeu, create de Tatăl, pentru care însuși Dumnezeu Fiul s-a întrupat și s-a jertfit, precum și căldura umană ne dezvăluie de fapt marea știință la care ajunsese acest domnitor român pe care am putea-o numi, cu un termen ce a devenit descoperirea zilelor noastre, **supunerea și manipularea oamenilor prin suflet**. Cât de departe este Neagoe de contemporanul său florentin pentru care violența pare să fie singura forță de supunere a maselor? Neagoe a ajuns la cunoștința superioară a faptului că supușii față de care domnul manifestă considerație și grijă îi vor fi cu mult mai îndatoritori și credincioși, punându-și chiar viața în slujba acestuia, decât dacă ar fi supuși prin brutalitate și anulare a voinței proprii. De altfel, Neagoe creează chiar iluzia unui stat oarecum democratic, mai ales prin elaborarea acelui principiu al meritocrației sau prin acordarea șansei boierilor de a fi ascultați de către domn, fiecare în parte, în ceea ce privește treburile țării, decizia finală aparținând firește domnului.

Toate acestea ne arată că Neagoe nu era deloc medievalul cufundat în fum de tămâie și incapabil ca om de stat, așa cum l-au văzut unii istorici sau cercetători, ci domnitorul contemporan al unor giganți precum Soliman Magnificul, Carol Quintul sau Francisc I, dar care domnește într-o țară mică.

III.3. Modele livrești

De câte ori s-a încercat inventarierea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, ele au fost înscrise într-un șir de scrieri parenetice, didactice, pedagogice sau “de sfătuire” pe care Bizanțul și, după ele, culturile din sud-estul și estul Europei le-au realizat de-a lungul vremurilor. Astfel, nume ca *Sfaturile diaconului Agapet pentru împăratul Justinian*, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, a lui Constantin Porfirogenetul, *Sfaturile împăratului Vasile Macedoneanul pentru fiul său Leon* sau *Învățăturile lui Vladimir Monomahul către fiii săi* sunt nume față de care *Învățăturile lui Neagoe* au fost alăturate frecvent. De cealaltă parte, cărți ca *Principele* lui Nicollo Machiavelli sau *Educația principelui creștin* a lui Erasmus de Rotterdam, oferă un alt termen de comparație celor dornici de apropierea lucrării domnului român de scrierile contemporane occidentale, de factură umanistă.

Care este în realitate locul scrierii domnului român între toate aceste scrieri menționate mai sus și cât de justificată este apropierea de acestea? Am încercat în această parte a lucrării noastre o analiză sumară a acestora, tocmai pentru a scoate în evidență justetea sau neadecvarea acestor comparații făcute de-a lungul timpului.

III.3.a. Sfaturile diaconului Agapet pentru împăratul Justinian

Ne-a interesat în demersul nostru găsirea acelor similitudini care să justifice apropierea dintre cele două scrieri.

În acest sens, se poate vorbi despre identificarea unor idei comune, începând chiar cu teoria monarhiei de drept divin, prin care împăratul apare ca unsul lui Dumnezeu, alesul pus să stăpânească peste ceilalți oameni. Se pot identifica, de asemenea, și puncte de tangență în concepția celor doi autori privind portretul principelui sau al împăratului creștin în cazul lui Justinian, puncte care țin mai degrabă de apartenența la aceeași arie circumscrisă de spiritualitatea creștin-ortodoxă

Atât în sfaturile lui Neagoe, cât și în sfaturile lui Agapet, se insistă asupra judecății drepte, nepărtinitoare, căci cel care judecă aici pe pământ cu nedreptate, se va găsi și el în fața Dreptului Judecător, dând seama pentru toate cele săvârșite ca stăpânitor pe pământ

Punând în discuție teme precum judecata dreaptă, milostenia, prevederea, urmarea preceptelor evanghelice în fiecare moment al vieții și rolul de model pentru ceilalți care să în demne spre credința în Dumnezeu și lucrarea faptelor bune, cei doi autori surprind în esență aceeași misiune a domnului pe pământ: aceea de a face din împărăția lor o oglindă a celei cerești, prin conducerea cu iubire părintească a supușilor lor, aceasta asigurându-le și lor un loc în împărăția cea cerească

Nu găsim însă în sfaturile lui Agapet instruirea asupra tehnicilor dobândirii și exercitării puterii politice, ci el îl previne numai pe împărat în spiritul doctrinei creștine, în privința primejdiilor pe care trebuie să le ocolească sau căilor pe care trebuie să le urmeze un împărat creștin pentru a dobândi mântuirea.

Agapet nu aspiră, așadar, să fie un consilier politic, ci un îndrumător duhovnicesc pentru suveranul său pământesc, punct în care se depărtează de cartea domnului român, mult mai complexă ca abordare și structurare a temelor.

III.3.b. Carte de învățătură pentru fiul său Romanos, a lui Constantin Porfirogenetul

Lucrarea oferă mai mult informații de ordin istoric, geografic sau etnografic privind popoarele care erau sau care fuseseră în stăpânirea Imperiului Bizantin.

Conținutul este foarte variat, iar povestirile și descrierile referitoare la țări și popoare sunt realizate într-un stil atrăgător, semn că lucrarea urmarea să-i ofere viitorului împărat nu numai informații prețioase, ci și momente de delectare.

Singura apropiere care se poate face cu *Învățăturile* domnului român ne-o oferă partea de început ce poartă numele de *Cuvânt al împăratului, întru veșnicul împărat Hristos, al romeilor (bizantinilor) Constantin către fiul său Romanos, împărat de Dumnezeu încoronat și născut în sala de purpură* în care apare însă formulată doctrina de expansiune a împăratului care pune mai presus de orice lărgirea hotarelor țării și stăpânirea peste cât mai multe popoare, doctrină care era atât de străină domnului român din veacul al XVI-lea, nevoit din contră, să lupte pentru apărarea hotarelor țării sale.

Asemănările dintre cele două cărți se opresc în acest punct. Se poate constata cu ușurință, fără a intra chiar în analiza amănunțită a textului, de altfel inutilă pentru această comparație, cât de departe este această carte de cea a domnului român. De aceea susținem ideea că alăturarea celor două lucrări nu își are justificarea.

III.3.c. Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul săi Leon

Este un text deosebit, în care nivelul de cultură și de exprimare frapază prin profunzimea lui. Nu lauda lui Dumnezeu este așezată aici pe primul loc, ci importanța deosebită ce trebuie acordată învățaturii, nu numai de către fiii de împărat, ci și de *oamenii de rând*. Printr-o comparație sugestivă, autorul arată că mintea și sufletul sunt tot atât de întunecate și încâlcite până la dobândirea învățaturii, precum natura până la ivirea soarelui. La temeiul învățaturii trebuie însă așezată credința în Hristos, pe care autorul o expune pe scurt în câteva fraze.

Idealul fixat de părinte fiului de împărat este destul de înalt, iar părintele însuși se dă pe sine drept exemplu de urmat fiului său.

Sfaturile de aici pot fi întâlnite și la ceilalți autori parenetici și vorbesc despre puterea milosteniei și a facerii de bine, despre ferirea de puterea acaparatoare a bogăției, despre neîncrederea în frumusețea trecătoare a trupului; revine și aici ideea formulată de Agapet conform căreia biruința asupra propriilor patimi face ca un împărat să fie apt să stăpânească pe ceilalți, îndemnul la prudență și la stăpânirea impulsurilor, să iubească mai mult tăcerea, decât vorba cea multă și fără rost, recunoștința față de Dumnezeu pentru toate darurile dobândite. Sfaturile părăsesc ordinul moral și se referă și la anumite aspecte ale vieții de curte, ceea ce face mai mare apropierea dintre sfaturile împăratului Vasile Macedon și cele ale domnului român. Astfel, Leon este îndemnat să să-și păzească nu doar cugetul, ci și trupul curat, să nu săvârșească fapte pentru care alții sunt pedepsiți, cu alte cuvinte să nu fie mai presus de lege, ci să fie el cel care dă exemplul urmării legii, să-și aleagă cu grijă prietenii și pe cei apropiați și să nu se înconjoare de lingușitori și mai cu seamă să nu se dedea la băutură, sfat pe care îl dădea de altfel și domnul român în cartea sa.

Atrage atenția aici insistența cu care autorul face elogiul rațiunii, atributul specific prin care omul este superior celorlalte făpturi create de Dumnezeu.

Cu această povață suntem pe tărâmul preceptelor proprii lui Neagoe, care seamănă și el mintea cu un steag de luptă care trebuie să fie mereu arborat pentru ca toată oștirea să privească la el, căci numai astfel războiul nu va fi pierdut.

Putem afirma că fără îndoială există o apropiere mult mai mare a învățăturilor domnului român față de cele ale lui Vasile Macedoneanul decât a oricăreia dintre cele enumerate mai sus.

III.3.d. Învățătura lui Vladimir Monomahul către fiii săi

Ca și în celelalte cazuri, cartea lui Neagoe Basarab a fost pusă în relație și cu această scriere a literaturii vechi rusești, cu siguranță, atât *Învățăturile lui Neagoe*, cât și cele ale lui Vladimir Monomahul fac parte din aceeași categorie de scrieri. Mai mult decât atât, A.I.Iațimirski socotea că textul domnului român lasă cu mult în urmă pe cel al cneazului Kievului.

Există similitudini ușor de depistat între cele două opere, mergând chiar până la formularea aproape cu aceleași cuvinte a unor gânduri și povețe.

Putem spune cu certitudine că ne aflăm în fața unor creații înrudite prin demersul comun din care au izvorât și care a mobilizat la fiecare aceleași resorturi interioare care țin atât de „eternul omenesc” dar și de aceeași formație religioasă și culturală ce a condus firesc la uimitoare asemănări.

Dacă astfel stau lucrurile în ceea ce privește scrierile din aria răsăriteană, creștin ortodoxă, unde punctele de convergență sunt clare și se pot stabili cu ușurință, nu același lucru se poate afirma și în legătură cu scrierile occidentale ce nutresc și ele către același deziderat, de a stabili norme și reguli de conduită pentru cel destinat să domnească

III.3.e. Un model occidental: Principele lui Nicollo Machiavelli

Cartea secretarului florentin Nicollo Machiavelli a devenit de ceva vreme un termen de comparație destul de des utilizat în legătură cu lucrarea voievodului român.

Care sunt punctele comune între modelul de conducător al italianului Machiavelli și cel al domnitorului român Neagoe Basarab? Deși poate părea paradoxal, ele se nasc din același sentiment de patriotism care-l determină pe principe să acționeze în forță și imediat în vederea

alungării „barbarilor” și unificarea Italiei într-un singur stat sub conducerea sa, iar pe domnul român să-și instruiască urmașii în vederea apărării și păstrării intacte a patriei și a valorilor strămoșești în fața colosului otoman și a pericolului turcirii.

Însă dacă într-un loc religia devine slăbiciune și frână în fața progresului, în cealaltă parte ea devine forța care ține trează ființa națională, de aceea domnul român uzează de ea în expunerea principiilor sale, iar de aici marea diferență ce face ca cele două opere să se distanțeze, mai mult decât punctul de convergență.

Într-un loc politica trebuie separată de morală pentru se bucura de succesul deplin, în cealaltă parte politica se sprijină pe morală.

Prin toate temele și aspectele complexe pe care le are în vedere, cartea lui Neagoe oferă în model de educație completă a „principelui creștin”, care să unească educația religioasă-morală cu instruirea în cele necesare conducerii și stăpânirii oamenilor. Pentru el mesajul Evangheliei a devenit palpabil, de aceea el are putere de a lucra asupra adresanților, de a-i modela, iar acesta este cea mai puternică linie de demarcație între cele două portrete de conducători.

Este vădită intenția lui Neagoe de a modela un anumit tip de domn și ca domn, preocupat de afacerile statului, dar și ca om, care să respecte acele valori imuabile ale poporului nostru și care face din el un „om de omenie”. Acestui om epoca modernă, prin descoperirea lui Machiavelli, îi opune tot mai mult un alt tip, orientat mai mult spre distrugere sau autodistrugere, decât spre conservarea și promovarea propriilor valori.

III.3.f. Educația principelui creștin de Erasmus din Rotterdam

Cartea lui Erasmus, după cum o arată și titlul este un tratat despre cum trebuie educat un principe creștin, fiind dedicată Principelui Carol, viitorul rege Carol al V-lea, al cărui consilier Erasmus fusese numit cu câteva luni mai înainte. Autorul își împarte tratatul său în unsprezece părți sau capitole: *Nașterea și educația principelui, Principele trebuie să se ferească de adulație, Artele păcii, Despre impozite și taxe, Despre generozitatea principelui, Despre promulgarea și emendarea legilor, Despre magistrați și îndatoririle lor, Despre*

tratate, Despre legăturile matrimoniale ale principilor, Despre îndeletnicirile principilor pe timp de pace și Cum se începe un război. Chiar și numai simpla enumerare a acestor titluri face vizibilă intenția lui Erasmus de a împărți tratatul său în două secvențe principale: prima care să trateze despre teoria guvernării, fiind cuprinsă în integralitate în primul capitol, cea de-a doua despre practica guvernării, cuprinzând capitolele IV-XI, cu două capitole de trecere, *Principele trebuie să se ferească de adulație și Artele păcii.*

Fiecare dintre cei doi autori creează un model de conducător potrivit contextului geo-politic în care el este instruit să acționeze, în care punctele converg și în ceea ce privește teoria monarhiei, dar și tactica de stăpânire.

Comună este la cei doi autori ideea că principele sau domnul este imaginea lui Dumnezeu pe pământ, următor și mărturisitor al lui Hristos prin faptele sale demne de un creștin. Pe primul plan așază amândoi credința în Dumnezeu și respectarea popuncilor sale ca o garanție a caracterului lor integru, care-i impune ca model celor din jur. Egalitatea dintre domn și supușii săi în fața lui Dumnezeu, grija celui care conduce pentru ei, dar mai ales pentru sufletele lor pentru care va da seamă în fața Dreptului Judecător, respectarea lor ca oameni, înfierarea mândriei, a orgoliului, a abuzului de putere, a acționării după bunul plac, dar mai ales recomandarea la smerenie, la dreptate, la conștientizarea misiunii încredințată de Dumnezeu celui care conduce reprezintă tot atâtea puncte comune în operele celor doi autori.

Nici în ceea ce privește arta de a conduce nu există mai puține asemănări în concepțiile celor doi autori. Ambii recomandă alegerea unor slujitori onești, credincioși, integri, care să aibă în vedere bunul obștesc și nu cel personal; este declarat principiul meritocrației, conform căruia vor fi aleși numai cei ce se vor dovedi demni de cinstea acordată. Erasmus afirmă chiar că și principii ar trebui să se supună acestui criteriu întrucât nici ereditatea și nici tradiția de familie nu reprezintă un criteriu valoric, ci mai degrabă caracterul integru și virtuos. În același fel este comentată la cei doi autori ideea inechității sociale, care face să existe diferențe pre mari între pătura bogată și ce săracă a societății.

O atenție deosebită trebuie acordată modului în care ei doi autori tratează tema războiului, condamându-l cu vehemență și recomandând diplomația ca pe o cale de evitare a acestuia.

Toate aceste asemănări vin să confirme înalta gândire politică și morală atinsă de domnul român, concomitent cu marele pedagog renascentist, însă pe când unul își găsea izvorul înțelepciunii în cărțile clasice ale antichității greco-latine, reinterpretate apoi în lumină creștină, celălalt își extrăgea filosofia din experiența de viață a poporului său, dar și din înțelepciunea cărților religioase sau de factură populară.

IV. CONSIDERAȚII FINALE

Învățăturile lui Neagoe Basarab în contextul umanismului

Că *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* sunt o scriere umanistă s-a mai spus deja, așa cum s-a vorbit și despre bizantinism, ca trăsătură caracteristică a operei domnului român.

A apărut astfel sintagma de *operă renașcentistă în coordonate bizantine* (George Ivașcu).

Întrezărite cu dificultate datorită disputei privind autenticitatea scrierii, valorile umaniste al *Învățăturilor lui Neagoe* își au rădăcinile în cea mai deplină spiritualitate creștin ortodoxă moștenită pe filiera Imperiului bizantin de curând apus, dar și în filosofia renașcentistă a timpului său, ce promova un nou sistem de valori față de care domnul român și scrierea sa nu rămân străini.

Putem vorbi în cazul domnului român de un umanism local, de sinteză, în care cărțile și spiritualitatea greco-latină se contopesc cu valorile umane existente în cultura vie a maselor populare și învățătura ortodoxă propovăduită de Biserică. Și aici este prețuit omul, valorile și năzuințele lui sociale, sentimentele lui, însă realitățile vieții au o tentă deosebită. În această nouă lumină trebuie înțeleasă cartea lui Neagoe și înscrierea ei pe orbita valorilor umaniste ale Renașterii

Învățăturile sunt așadar înainte de toate o carte profund umană, ce își nutrește seva deopotrivă din spiritualitatea poporului din care s-a născut, din aria bizantino-slavă pentru care teritoriul țării noastre a devenit o păstrătoare și o continuatoare a tradițiilor din momentul cuceririi Balcanilor de către Imperiul Otoman, dar și din tendințele înnoitoare ale curentului renașcentist apusean, alături de care descoperă aceleași valori imuabile ce promovează ființa umană în multiplele ei direcții de manifestare și acțiune.

De aceea subscriem la opinia lui I.C.Chițimia conform căreia nu este nevoie ca activitatea lui Neagoe Basarab să fi etichetată cu firme occidentale, pentru că el nu îl întruchipează nici pe Machiavelli, nici pe Montagne, ci este expresia unui autohtonism care face cinste culturii românești și îmbogățește în același timp prin noutate de spirit și creație patrimoniul culturii și literaturii europene.

V. BIBLIOGRAFIE

- OPERA AUTORULUI

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1971;

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie – versiunea originală, ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat, transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de G. Mihăilă, cu o prefață de Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, București, 1996;

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie – versiunea românească de la Curtea de Argeș, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, București, 2010;

- LUCRĂRI PARENETICE ȘI TEOLOGICE

****Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Justin, cu aprobarea Sf. Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982;

****Cele mai vechi cărți populare în limba română. IV, Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, Fundația Națională pentru știință și artă, București, 2001. Coordonatori Ion Gheție și Alexandru Mareș.

****Cele mai vechi cărți populare în literatura română, I, Floarea darurilor*, text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Alexandra Moraru; *Sindipa*, text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.

Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, traducere de V. Grecu, Editura Academiei, București, 1971;

Erasmus da Rotterdam, *L'educazione del principe christiano*, a cura di Davide Camfora, Edizioni di pagina, 2009;

Filocalia, VI, Traducere, introducere și note Pr. Prof. D. Stăniloae București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1977

Filocalia, VIII, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1979;

****Fiziologul*, [în] *Cele mai vechi cărți populare în literatura română II*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guruianu, Editura Minerva, București, 1997;

Gavriil, Protul – *Viața și traiul Sfinției sale părintele nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, [în] “Sfintele Amintiri”, Editura Hyperion, Chișinău, 1992;

Ică, Ioan, Jr., *Maica Domnului în teologia sec. XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila și Teofan al Nicei*, Editura Deisis, 2008;

Ioan Scărarul, *Scara Raiului precedată de viața pe scurt a lui Ioan Scolasticul și urmată de cuvântul către păstor*, ediția a VI-a, traducere, introducere și note de mitropolit Nicolae Corneanu, Arhiepiscopia Timișoarei, 2007;

Machiavelli, Nicollo, *Principele*, Editura Științifică, București, 1960

Moiescu, Gh. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1957;

Popa-Lisseanu, G., *Cronica lui Nestor, vol VII*, Editura Bucovina, București, 1935

Pr. Dinu, Adrian Lucian, *Maica Domnului în teologia Sf. Părinți*, Trinitas, Iași, 2004;

Sf. Efreem Sirul, *Cuvintele și învățăturile precuviosului părintelui nostrum Efreem Sirul care se cuprind întru a treia carte*, Ediția a II-a, București, Tipografia “Națională” Jean Ionescu & Co, 1926.

Sf. Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături, II*, Editura Buna Vestire, Bacău, 2008;

Sf. Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, Editura Libra, București, 2001;

Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Psalmi*, traducere din limba greacă veche de Laura Enache, Editura Doxologia, Iași, 2011;

Sf. Ioan Gură de Aur, *Scrieri, partea a III-a, Omilii la Matei*, traducere, introducere, indici și note de Pr. I. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, Colecția PSB, vol 23, București, 1994;

Simeon Monahul, *Cuvinte pentru străpungerea inimii*, studiu introductiv Dan Zamfirescu, traducere diac. Ioan Ică Jr., Deisis, Sibiu, 2009;

Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice, Scrieri I*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan Ică Jr. și un studiu al ieromonahului Alexander Golitzin, Editura Deisis, Sibiu, 2001.

Stăniloae, Dumitru, *Din istoria isihasmului în ortodoxia românească*, Tipografia România azi, 1992;

****Viața Sf. Vasile cel Nou și vămile văzduhului*, Studiu filologic, lingvistic, ediție și glosar de Maria Stancu-Istrate, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2004 (vol. IX din colecție)

- STUDII ȘI ARTICOLE

Anghel, Paul, *Colaj și elaborare originală la Neagoe Basarab* [în] *Neagoe Basarab 1512-1521 la 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, volum omagial publicat de Societatea Culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeș, Editura Minerva, București, 1972, p. 76-87;

Bușulenga, Zoe Dumitrescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Scânteia, 26.I.1974, reprodus în volum omagial;

Chitimia, I. C., *O nouă semnificație a culturii din epoca lui Neagoe Basarab*, reproduc în volum omagial, p. 120-129;

Ciobanu, Radu Ștefan, *Neagoe Basarab (1512 – 1521)*, seria Domnitori și Voievozi, Editura Militară, București, 1986;

Curticăpeanu, Doina, *Fortuna labilis în Învățăturile lui Neagoe Basarab*, Steaua nr. 3, mai 1971, reproduc în volum omagial.

Ionașcu, Iuvenalie, arhim, *Neagoe Basarab – principe isihast*, , Centrul cultural Pitești- Revista de cultură Arges, anul III, nr. 7,8,9, 2004.

Mihăilă, G. *Corespondențele între documentele vremii și Învățăturile lui Neagoe Basarab. Motivele scrierii acestora*, [în] *Prefată la Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Minerva, Bucuresti, 1971, p. 87-100;

Papu, Edgar, *Învățăturile lui Neagoe Basarab și spiritul Munteniei*, volum omagial, p. 90-92;

Vrabie, Gh., *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Compoziție-stil-metaforă*, volum omagial, pag. 334-340;

Zamfirescu, Dan, *Expresia genială a vechii civilizații românești*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p. 153-156;

Idem, *Întâia mare carte a culturii românești*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p. 509-525;

Idem, *Întreitul simbol*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p.145-153;

Idem, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, [în] *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 69-183;

Idem, *Literatura română veche*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p. 445-464;

Idem, *Neagoe Basarab – noul arhetip*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vnturilor, București 2003, p. 156-159;

Idem, *O carte despre Neagoe Basarab*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p. 167-169;

Idem, *Structura ideologico-literară și tehnica folosirii izvoarelor*, [în] *Prefață la Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Editura Minerva, București, 1971, p. 24-55;

Idem, *Un mare diplomat: Neagoe Basarab*, [în] *Istorie și Cultură I*, Roza Vânturilor, București 2003, p. 139-145;

- BIBLIOGRAFIE CRITICĂ SELECTIVĂ

Berza, M., *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Culegere de studii editată cu o introducere și note de Andrei Pippidi, Editura Eminescu, 1985;

Bușulenga, Zoe Dumitrescu, *Valori și echivalențe umaniste, excurs critic și comparatist*, Editura Eminescu, București, 1973;

Cartoian, N. *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1980;

idem., *Cărțile populare în literatura românească*, vol I, *Epoca influenței sud-slave*, cuvânt înainte de Dan Zamfirescu, postfață de Mihai Moraru, Editura Enciclopedică română, București, 1974;

idem., *Cărțile populare în literatură românească*, *Epoca influenței grecești*, Editura Enciclopedică română, București, 1974;

Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, Postfață și bibliografii finale Dan Simionescu, prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1980;

Chițimia, I.C., Toma, Stela (coord), *Crestomație de literatură românească veche*, volumul I, Cuvânt înainte de Z. D. Bușulenga, , Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983

Chițimia, I.C., Toma, Stela (coord), *Crestomație de literatură românească veche*, volumul II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983;

- Diehl, Charles, *Bizanț, mărire și decădere*, Editura Națională-Ciornei, fără an;
- Duțu, Al., *Umaniștii români și cultura europeană*, Editura Minerva, București, 1974;
- Mazilu, Dan Horia, *Literatura română în epoca Renașterii*, Editura Minerva, București, 1984;
- Idem,, *Varlaam și Iasaf. Istoria unei cărți*, București, Editura Minerva, 1981;
- Mihăilă, G. *Cultura și literatura română veche în context european. Studii și texte*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1979
- Mihăilă, G., Zamfirescu, Dan, *Literatura română veche*, vol. I, Editura Tineretului, colecția Lyceum, fără an;
- Moceanu, Ovidiu, *Literatura română veche*, Editura Universității “Transilvania” din Brașov, 2006
- Moraru, Mihai, *De nupțiis Mercurii et Philologiae*, Editura Fundației culturale române, București, 1997;
- Muthu, Mircea, *Literatura română și spiritul sud-est European*, Editura Minerva, București, 1976;
- Neagoe, M. *Curtea de Argeș*, Editura Tineretului, 1868;
- Neagoe, M. *Neagoe Basarab*, Editura Științifică, 1971;
- Popescu, Radu *Istoriile domnilor Țării Românești*, editură critică de Constantin Greceanu, București, 1963;
- Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, vol. I, (de la origini și până la 1900), Editura Minerva, București, 1971;
- Tănase, Georgeta, *Valori umaniste în gândirea românească*, vol I, II, sec. XV-XIX, Colecția Biblioteca Pentru Toți, Editura Minerva, București, 1988;
- Xenopol, A. D. *Istoria românilor în Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. IV, București

Zamfirescu, D. *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981;

idem. *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, Editura Minerva, București, 1973;

idem, *Studii și articole de literatură română veche*, Editura Pentru Literatură, 1967;

- SURSE ELECTRONICE

Bahrim, Dragoș, *Pomenirea uitată a unui sfânt: Anastasie Sinaitul*, <http://cidadededeus.wordpress.com/2011/04/22/pomenirea-uitata-a-unui-sfant-anastasie-sinaitul/>

Tanașoca, Nicolae Șerban, *Sfaturile diaconului Agapet*, <http://tanasoca.blogspot.com/2009/01/sfaturile-diaconului-agapet-pentru.html>.

Erasmus, *Institutio Principis Christiani*, chapters III-XI, translated with an introduction by Percy Ellwood Corbett, M.C., Cornell University Library, Sweet and Maxwell Limited, Chancery Lane, London, 1921 <http://www.archive.org/details/cu31924016939260>

William Harrison Woodward, *Desiderius Erasmus concening the Aim and Method of Education*, Cambrigde, at the University Press, 1904 <http://www.archive.org/details/desideriuserasmu00woodiala>

